

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Cyrlometodějská teologická fakulta

Katedra liturgické teologie

Obor křesťanská výchova

Ing. Miroslav Poloch

**OKOLNOSTI OVLIVŇUJÍCÍ PRŮBĚH POHŘEBNÍCH OBŘADŮ
NA PŘÍKLADU VYBRANÝCH FARNOSTÍ SLEZSKA**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Walerian Bugel, dr.

Olomouc 2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....
Podpis autora práce

Děkuji Mgr. Walerianu Bugelovi, dr. za odborné vedení práce, cenné podněty a vstřícný přístup.

OBSAH

Příloha č. 1: Dotazník k pohřebním obřadům	6
ÚVOD	7
1 DĚJINY POHŘEBNÍCH OBŘADŮ	9
1.1 Židovství.....	9
1.2 Římská říše	10
1.3 Rané křesťanství.....	11
1.4 Slavení Eucharistie za zemřelé.....	13
1.5 Liturgie pohřbu ve druhém tisíciletí.....	15
2 POHŘEB V CÍRKEVNÍCH DOKUMENTECH	18
2.1 Liturgická kniha Pohřební obřady.....	18
2.2 Dokumenty II. vatikánského koncilu	18
2.3 Kodex kanonického práva.....	19
2.4 Katechismus katolické církve.....	20
3 PRŮBĚH POHŘEBNÍCH OBŘADŮ	21
3.1 Vigilie u zemřelého a ukládání do rakve.....	21
3.2 První způsob pohřbu – obřady na třech místech – v domě zemřelého, v kostele a na hřbitově.....	22
3.2.1 Obřady v domě	22
3.2.2 Průvod do kostela	22
3.2.3 Obřady v kostele.....	23
3.2.4 Průvod na hřbitov	23
3.2.5 Obřady u hrobu.....	23

3.3	Druhý způsob pohřbu – obřady na dvou místech – ve hřbitovní kapli a u hrobu, bez mše při pohřbu	24
3.3.1	Obřady ve hřbitovní kapli (pohřební síni).....	24
3.3.2	Průvod ke hrobu	24
3.3.3	Obřady u hrobu.....	24
3.4	Třetí způsob pohřbu – obřady pouze na jednom místě.	25
3.5	Pohřeb žehem	25
4	MODLITBY A JINÉ VOLITELNÉ TEXTY	27
4.1	Vigilie u zemřelého a ukládání do rakve.....	27
4.2	První způsob pohřbu.....	28
4.3	Druhý způsob pohřbu	30
4.4	Třetí způsob pohřbu	30
4.5	Pohřeb žehem	30
5	DOTAZNÍK.....	32
5.1	Členění otázek	32
5.2	Místo a provedení průzkumu.....	33
6	VYHODNOCENÍ DOTAZNÍKU	35
6.1	Obecná část	35
6.2	Vlastní pohřební obřady	38
6.2.1	Vigilie u zemřelého a ukládání do rakve.....	38
6.2.2	První způsob pohřbu – obřady na třech místech – v domě zemřelého, v kostele a na hřbitově	39
6.2.3	Druhý způsob pohřbu – obřady na dvou místech – ve hřbitovní kapli a u hrobu, bez mše při pohřbu	42
6.2.4	Třetí způsob pohřbu – obřady pouze na jednom místě – buď v domě zemřelého nebo v kostele nebo ve hřbitovní kapli nebo v obřadní síni na hřbitově.....	43

6.2.5	Pohřeb žehem	44
6.3	Ostatní	45
6.4	Zhodnocení průběhu výzkumu formou dotazníku	46
ZÁVĚR		48
BIBLIOGRAFIE.....		49
	Prameny.....	49
	Literatura	49

Příloha č. 1: Dotazník k pohřebním obřadům

ÚVOD

V životě každého člověka se vyskytují určité klíčové momenty, které jsou ve všech kulturách doprovázeny přílehlými obřady. Jsou to především narození, svatba a smrt. V křesťanství jsou s nimi spojeny křest, manželství a pohřeb. Zatímco křest i svatba bývají očekávány i prožívány s radostí, v případě pohřbu je tomu i přes naději na vzkříšení opačně. Proto jsou dosud lidé schopni věnovat největší pozornost právě pohřbu, jsou nejvíc naladěni se nad ním zamyslet a jsou při něm nejméně roztržiti. Takovou příležitost mohou církve a ti, kteří pohřební obřady vykonávají, ve prospěch křesťanského společenství zužitkovat nebo ji také promarnit.¹ Týká se to především kněží, ale kromě mše mohou vykonávat pohřební obřady také jáhni a mohou tím být pověřeni i laici.

Toto si církve uvědomovala již od samého počátku, a proto pohřbům a obřadům s nimi spojeným věnovala nemalou pozornost. V současnosti průběh pohřebních obřadů upravuje liturgická kniha *Pohřební obřady*, vydaná se schválením České biskupské konference v roce 1999. Obsahují více variant možných průběhů pohřebních obřadů a bohatý výběr biblických textů a modliteb. Některé části se podle místních zvyklostí a konkrétní situace využívají více, jiné méně, některé zcela výjimečně nebo vůbec. Tato diplomová práce má za úkol zmapovat ve vybraných farnostech Slezska, jaký průběh nejčastěji pohřební obřady mívají a které okolnosti tento průběh ovlivňují. Jedná se především o využívání jednotlivých částí obřadů, jak jsou uvedeny ve výše zmíněné liturgické knize.

K průzkumu byla použita metoda dotazníku, kde oslovení odpovídali písemně na otázky formuláře. Dotazník obsahoval jak otázky uzavřené pro zjištění využívání jednotlivých částí pohřebních obřadů, tak otevřené pro uvedení jiných možných variant, které se v jednotlivých farnostech využívají, a vlastních názorů na ně. Dotazníkem byli osloveni faráři a administrátoři farností slezské části ostravsko-opavské diecéze, a to konkrétně v děkanátech Frýdek a Karviná.

První část práce je teoretická. Je v ní popsán historický vývoj pohřebních obřadů, jejich struktura a jsou popsány vlivy, které jej mohou ovlivnit. Druhá část je věnována dotazníku, který byl vytvořen a použit pro zjišťování současného stavu ve vybraných

¹ Srov. CANTALAMESSA, R., *Sestra smrt*, s. 37.

farnostech. Nejdříve je tento dotazník popsán a pak je provedeno vyhodnocení získaných odpovědí a z nich vyvozeny závěry.

Hlavním východiskem pro popis průběhu pohřebních obřadů a pro tvorbu dotazníku byla výše zmíněná liturgická kniha *Pohřební obřady*. Pro popis historie vývoje pohřebních obřadů a jejich vlastností bylo čerpáno jak z české tak ze zahraniční liturgické literatury, jak je uvedeno v bibliografii.

Jedním z důvodů výběru tohoto tématu byla skutečnost, že pohřeb bez mše svaté patří mezi ty obřady, které může vykonávat jáhen. Autor práce je totiž trvalým jáhnem ostravsko-opavské diecéze a jeho počáteční motivací pro vysokoškolské studium teologie byla právě příprava k jáhenské službě. Dalším důvodem pro výběr tohoto tématu byla sympatie k předmětu liturgika i s ohledem na její každodenní praktické využití. Třetí důvod spočívá v jisté výjimečnosti tohoto obřadu, jak už bylo výše uvedeno. Konkrétní znění tématu pak navrhl vedoucí práce.

Zkratky biblických knih byly převzaty z *Nového zákona, textu užívaného v českých liturgických knihách*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.

1 DĚJINY POHŘEBNÍCH OBŘADŮ

I v těch nejprimitivnějších kulturách, po kterých se nám zachovaly nějaké stopy, je patrná starostlivost v zacházení se zemřelými. U různých národů se to dělo různými způsoby, ale vždy z nich vyznívá víra v nějaký způsob existence člověka po smrti. Historie křesťanského pohřbu se začíná odvíjet zároveň s prvními umírajícími křesťany. Z této nejranější doby křesťanství se však žádná svědectví o pohřební liturgii nedochovala. Můžeme se právem domnívat, že byly přejímány některé zvyky židovské a římské, v křesťanství však dostaly nový význam.

1.1 Židovství

U Izraelitů bylo tělo zemřelého člověka považováno za nečisté a obřadně nečistým se stával také každý, kdo by s ním přišel do kontaktu. Pohřbít ho bylo úkolem, ale i posvátnou povinností synů zemřelého. Pokud by někdo pohřben nebyl, bylo to považováno za neštěstí. Dokonce i veřejné hříšníky a padlé nepřátele bylo povinností pohřbít, aby tím byla poskvrněná země očištěna.² V době Ježíšově se pohřbívalo obvykle do hrobů vysekaných ve skále. Izraelité se po vzoru Abraháma předem starali o místo, kde budou jejich těla pohřbena. Bohaté rodiny si pořizovaly vlastní hrobky, nejchudobnější byli pohřbíváni do společných hrobů. Těla se na rozdíl od jiných národů nespalovala, protože to bylo považováno za jejich znevážení. Pozůstalí dávali svůj zármutek veřejně najevo tím, že si na výraz žalu roztrhávali šaty, nosili závoj na tváři, chodili bez obuvi, lehali na zem nebo do popela, postili se a holili si vlasy.³ Samotné pohřební obřady byly doprovázeny smutečními nářky, které se staly později základem pro pohřební žalozpěvy. Po pohřbu zachovávali pozůstalí příbuzní tři období smutku: první tři dny nářku, pak až do konce prvního týdne zdrženlivost od práce a až do třicátého dne méně hluboký zevnější smutek.⁴

² Srov. Ez 39,12-15.

³ Srov. LÉON-DUFOUR, X., *Slovník biblické teologie*, s. 332, 453.

⁴ Srov. SHEPPY, P., *Death Liturgy and Ritual*, díl I, s. 86.

Zatímco u jiných národů, např. Egyptanů a Řeků, byla rozšířena víra v posmrtný život, Izraelité k přesvědčení o osobním zmrtvýchvstání dospěli až okolo r. 160 před Kristem. S modlitbou pronášenou za mrtvé se setkáváme poprvé v Knihách Makabejských⁵ ve spojení s vojáky padlými ve válce.⁶

1.2 Římská říše

Na území Římské říše byly používány různé způsoby pohřbívání. Používalo se jak pohřbívání do země, tak spalování, ale v období před narozením Krista na území dnešní Itálie postupně převládlo spalování. Popelnice s popelem byly pohřbívány do země nebo v případě bohatých rodin byly ukládány ve vlastních kolumbáriích v jejich palácích. Naproti tomu ve druhém století našeho letopočtu bylo více rozšířené pohřbívání než kremace.

Římané věřili v pokračování života po smrti, a proto se snažili mrtvého na jeho cestu patřičně vybavit. Před pohřbem byly oči zemřelého zavřeny, tělo umyto a oblečeno a do úst mu byla vložena mince, aby s ní mohlo být zapláceno bájnému převozníkovi Charonovi, který měl zesnulého převézt přes bájnou řeku Styx do království mrtvých. Pokud se prováděla kremace, byl popel polit vínem. Následoval pohřební průvod ke hrobu, během kterého byli účastníci pohřbu oblečeni do černého oděvu. Na zpáteční cestu od hrobu se smuteční hosté znovu řadili do průvodu. Následovala pohřební hostina přímo u hrobu. Období největšího smutku trvalo až do devátého dne po pohřbu, kdy bylo zakončeno další hostinou.⁷ Římané věřili, že zemřelí se účastní jejich hostiny, zbožšťovali je a modlili se k nim.⁸

⁵ 2 Mak 12,39-45.

⁶ Srov. NADOLSKI, B., *Liturgika*, Tom. 3, s. 267.

⁷ Srov. SHEPPY, P., *Death Liturgy and Ritual*, díl I, s. 87.

⁸ Srov. NADOLSKI, B., *Liturgika*, Tom. 3, s. 274.

1.3 Rané křesťanství

Pohled křesťanů na smrt se utvářel od počátku na základě Kristovy smrti a zmrtvýchvstání. Jeho vítězství nad smrtí, peklem i satanem se pro křesťany stalo zdrojem naděje, že i oni budou po své smrti povoláni k novému životu. Tím se smrt pro ně stala ne koncem bytí, ale přechodem z jedné formy bytí do druhé, a to do té nepopsatelně lepší a již nekončící. Aby se křesťané mohli podobat Kristu v jeho vzkříšení, chtěli, aby i jejich smrt byla podobná Kristově. Je to vidět v popisu smrti jáhna Štěpána.⁹ V souvislosti s tím byl od 7. stol. umírajícímu předčítán popis smrti Krista, poslední okamžiky a slova jeho života. Mučednictví bylo považováno za výsadu a mučedník byl uctíván. Svatý Pavel vybízí: „přinášejte sami sebe v obět' živou, svatou a Bohu milou“.¹⁰ Smrtí křesťan získává podíl na Kristově oběti. Stává se pro něho přejitím do pokoje země zaslíbené, do domu nebeského Otce. Tento pohled na smrt se odrazil v přípravě člověka na toto jeho přejití a v návaznosti na to i v liturgii křesťanského pohřbu.¹¹

Do prvních křesťanských pohřebních obřadů byly jistě přejímány některé zvyky užívané v prostředí, ve kterém křesťané žili, zejména tradice židovské a římské. Některých praktik, které odporovaly křesťanské naději, se však křesťané zbavovali (rituálních nářků, rvaní si vlasů), některým postupně vtiskovali nový význam (hostinám u hrobů). Mimo to přinášeli také své zcela nové prvky. Ty právě vycházely z víry v zmrtvýchvstání a křesťanskému pohřbu vtiskovaly zcela nový ráz. Vždyť není třeba plakat nad těmi, kteří přece přešli do nového života, ani není třeba kvůli tomu oblékat černé šaty, když zemřelí oblékli bílé šaty v nebi.¹²

Tělo zemřelého bylo před vlastním pohřbem umyto, natřeno myrhou a oblečeno. Oblečení bylo tvořeno jednoduše pruhy lněného plátna, ale často se používalo i jemnější lněné roucho a běžné svrchní oblečení. Tělo bylo po určitou dobu vystaveno v domu smutku na márách se svícemi a pochodněmi. V pozdější době byly máry přeneseny nejdříve do kostela, kde byla držena stráž, a následně bylo tělo pohřbeno.¹³ Křesťané neprováděli zřejmě nikdy

⁹ Srov. Sk 7,54-60.

¹⁰ Řím 12,1.

¹¹ Srov. NADOLSKI, B., *Liturgika*, Tom. 3, s. 267.

¹² Srov. Tamtéž, s. 274.

¹³ Srov. MARKSCHIES, CH., *Mezi dvěma světy*, s. 83.

nebo téměř vůbec spalování, které bylo v Římě běžné až do počátku císařské doby.¹⁴ Sv. Augustin zdůrazňoval, že křesťané se mohou rmoutit, ale ne tak, jako ti, kteří nemají naději. Upustili od pohanského zvyku korunování zemřelých. Zpočátku zanechali také zapalování svíček, a když je zavedli od 3. stol., považovali je za výraz radosti a znak samého Krista - Světla. Rovněž kadidlo nebylo křesťany v prvních stoletích používáno, protože připomínalo pohanskou modloslužbu a uctívání císaře. Kromě toho bylo Římány spalováno při kremaci zároveň s mrtvými, zatímco křesťané prosazovali pohřbívání do země.

V křesťanství se na rozdíl od řecké a římské kultury zrodila praxe modlitby ne k zemřelým, ale za zemřelé. Existovalo přesvědčení, že živí mohou zemřelým pomáhat. Zde je třeba ale odlišit ty křesťany, kteří zemřeli mučednickou smrtí. Ti se dosti často stávali předmětem uctívání (zvláště od r. 250), protože nebyly pochybnosti o jejich osudu. Naproti tomu po skonu obyčejného smrtelníka byly zavedeny speciální modlitby. Jaká byla ta modlitba křesťanů, ukazují autoři z konce 2. století, jak je v následujících příkladech uvádí Nadolski.¹⁵ Aristid z Athén (2. stol.) dosvědčil existenci modliteb za mrtvé s charakterem velebení a děkování: „křesťané, když někdo zemře, chválí Boha“. Prosebná modlitba se objevila i v popisu mučednictví Perpetuy a Felicity (počátek 3. stol.). Ve 4. stol. se objevily modlitby s charakterem exorcizmu. Zdůrazňovaly žití „za“ branou smrti a představovaly doporučení do ráje jako místa světla, krajiny žití, místa odpočinku, osvěžení, pokoje, lůna Abraháмова, nebeského Jeruzaléma, prvního zmrtvýchvstání, vejítí do společenství svatých.

Důležitou úlohu při pohřebních obřadech společně s modlitbami za zemřelé často zastávaly žalmy. Zpěv žalmů do jisté míry nahradil smutek a žal a byl výrazem víry v zmrtvýchvstání. Ze souvislosti s Kristovým velikonočním vítězstvím nad smrtí vyplývá pohled křesťana na smrt jako na přechod (pascha). Jeroným vzpomínal na zpěv žalmů a hymnů během křesťanských pohřbů jako na křesťanskou tradici.¹⁶

Od konce třetího století byli mrtví křesťanských obcí pohřbíváni odděleně od nekřesťanů. Za prospěšné pro osud zemřelého bylo považováno pohřbení v blízkosti hrobu mučedníka nebo světce (pohřeb „u svatých“, *ad sanctos*). Křesťané si od toho slibovali jejich zvláštní pomoc v den vzkříšení. Ve čtvrtém století bylo ve vznešenějších kruzích naprosto

¹⁴ Srov. KUNC, F.J., *Od počátku až do skonání světa.*, s. 30.

¹⁵ Srov. NADOLSKI, B., *Liturgika*, Tom. 3, s. 275.

¹⁶ Srov. Tamtéž, s. 276; SHEPPY, P., *Death Liturgy and Ritual*, díl I, s. 90.

běžné obstarat si relikvie takového „výjimečného“ zemřelého, uchovávat je ve vlastním oratoriu a zde pak pohřbít svou rodinu.¹⁷

1.4 Slavení Eucharistie za zemřelé

Slavení Eucharistie za zemřelé se objevilo již na počátku 3. století. Křesťané převzali starý zvyk shromažďování se v určité dny u hrobů svých blízkých a konání hostiny (např. třetí den, sedmý, třicátý a ve výročí úmrtí) a dávali jim význam předznamenání nebeské hostiny a pokoje. Jako první takto činila církev v Severní Africe a eucharistie byla slavena také ve výročních dnech mučedníků a vyznavačů.¹⁸ Po slavení Eucharistie následovala společná hostina, které si účastnili pouze křesťané, ale u které už nemusel být přítomen duchovní. Slavení Eucharistie za zemřelé se ještě více rozšiřuje od 4. století. Jména zemřelých byla zmiňována při modlitbě kněze u oltáře. V období raného středověku bylo zvykem během mší předčítat seznam dobrodinců, kteří přinesli dary, pak seznam svatých apoštolů a mučedníků a nakonec dlouhý seznam zesnulých, za které byly přinášeny oběti. Tyto prosby za živé, svaté a zesulé tak vyjadřovaly jednotu a porozumění mezi všemi členy církve bojující, vítězné a trpící.¹⁹

Původní židovské rituální nářky byly postupně nahrazovány žalmy a biblickými čteními.²⁰ Později byly k žalmům přiřazeny antifony, a to se stalo základem pozdějšího oficia za zemřelé. Liturgie za zemřelé dostala charakter velebení a děkování. Až do středověku se používal zpěv Alleluja.

Pro mše za zemřelé se z prvních století nezachovaly žádné speciální formuláře. Je možné, že formuláře pro běžné dny byly jen doplněny vzpomínkou na zemřelé. Není ani jisté, zda se mše sloužila v přítomnosti těla a zda to bylo v den pohřbu. O vzniku speciálních mešních formulářů je možné hovořit až po 7. stol. Těla zemřelých se nevnášela do kostela (s výjimkou duchovních osob), ale byla bezprostředně přenesena na hřbitov. Na východě se

¹⁷ Srov. MARKSCHIES, CH., *Mezi dvěma světy*, s. 84.

¹⁸ Srov. PEKÁREK, F., *Eucharistie ve 3. století*.

¹⁹ Srov. ARIÈS, P., *Dějiny smrti*, díl I, s. 190.

²⁰ Srov. NADOLSKI, B., *Liturgika*, Tom. 3, s. 276.

vlastní formuláře za mrtvé objevují až v 8. stol. a jen některé z nich jsou určeny pro den pohřbu. Z historického pohledu byla s Eucharistií spíše spojována smrt než pohřeb. Teprve ve středověku se stala Eucharistie centrální součástí pohřbu. V Galii byla tato praxe přijata v 9. století.

V 7. století se objevuje římský pohřební obřad, který stanoví pevné uspořádání do té doby používaných tradic. Pohřební obřad měl sestávat ze čtyř částí. První probíhala po skonání v domě zemřelého, kdy bylo recitováno responsorium *Subvenite* s veršem *Requiem aeternam*, žalmy a modlitba. Následovala příprava těla a opět zpěv žalmů. V této části obřadu má původ vigilie u zemřelého. Druhou část představoval průvod do kostela, během kterého se zpívaly žalmy. I po příchodu do kostela, kde probíhala třetí část obřadů, pokračoval před sloužením mše nepřetržitý zpěv žalmů s responsorii. Poslední, čtvrtá část obřadů zahrnovala průvod na hřbitov se svícemi a kadidlem za zpěvu žalmů, spuštění do hrobu, modlitbu kaplana a uzavření hrobu.²¹

Jak je z průběhu obřadů patrné, velkou roli v obřadech pohřbu zastával zpěv žalmů, a to při přípravě těla, při průvodu, při obřadech v kostele i při spouštění do hrobu. Žalmy byly vybírány a zpívány tak, aby jménem zemřelého poukazovaly na jeho slabost a hříšnost a vyjadřovaly jeho víru a prosebnou modlitbu o Boží milosrdenství. Přitom zdůrazňovaly vítězství Krista nad smrtí a z něho vyplývající přechodný charakter smrti křesťana. Tento přechod byl vyjádřen i konanými průvody. Liturgie křesťanského pohřbu se rozvíjela nejdříve v prostředí klášterů. Zde se také začalo praktikovat zařazení vzpomínky na zemřelé. Zpočátku byla pronášena v okamžiku, kdy bylo tělo zemřelého přinášeno do kostela. Charakteristickou záležitostí ve vzpomínce je odvolávání se na křest, což podtrhuje paschální charakter smrti.²² Pohřeb spojuje živého a zemřelého nejen tím, že se na něho vzpomíná, ale i tím, že osud zemřelého je napomenutím a příkladem pro žijící.²³

V 9. až 11. století bývalo snahou sloužit více mší denně, a to jednak proto, aby kněz zvyšoval své zásluhy za konání dobrých skutků mimo rámec svých povinností, jednak se tím obohacoval duchovní poklad církve, vytvořený pomyslným přivlastňováním zásluh z dobrých skutků. Všechny tyto mše byly zádušní. Na přelomu 7. a 8. století za papeže Řehoře I. Velikého vznikl zvyk odsloužit řadu třiceti mší za jednoho zemřelého. V některých kláštorech

²¹ Srov. NADOLSKI, B., *Liturgika*, Tom. 3, s. 277-278.

²² Srov. Tamtéž, s. 278.

²³ Srov. SHEPPY, P., *Death Liturgy and Ritual*, díl I, s. 92.

se sloužily mše nepřetržitě ve dne v noci a často navazovaly na sebe tak, že u jiného oltáře začala další dříve než ta předchozí skončila. K tomu bylo v kostele potřeba i více oltářů.²⁴

V prvním tisíciletí se také utvářelo officium za zemřelé. V 10. stol. vzniklo tzv. *absolutio*, zárodek požehnání zemřelého doprovázené modlitbou, pokropením svčnou vodou a okouřením rakve kadidlem. V 11. stol. bylo rozvinuto a dostalo jasnější podobu prosby o uchránění před potupou. Používalo se až do r. 1969.²⁵

1.5 Liturgie pohřbu ve druhém tisíciletí

V raném středověku existovalo povědomí hluboké vazby mezi živými a mrtvými. Obřad probíhal blízko oltáře, místa odpočinku svatých a mučedníků. Zemřelý byl brán jako spící. Postupně docházelo k ztemnění zobrazení smrti, dřívější vítězná liturgie se stala více pochmurnou a smrt bývala více spojována s obžalobou u posledního soudu. Jedním příkladem tohoto posunu je přijetí sekvence *Dies Irae* (den hněvu) do pohřebních liturgií.²⁶ Vzrostl počet mší obětovaných za zemřelé, bylo vyhlášeno dogma o očištění. Dominantní postavení získaly přímluvy za mrtvého. V clunyjském opatství vznikl svátek zasvěcený vzpomínce na všechny věrné zemřelé, aby se jednou v roce vzpomnělo a prosilo za vykoupení všech i zapomenutých zesnulých. Zavedl jej benediktinský opat Odilo v r. 998. Zpočátku byl datum jeho slavení různý, až od r. 1048 se prosadil 2. listopad, to je následující den po slavnosti Všech svatých. Na celý latinský západ se však rozšířil nejdříve ve 13. století.²⁷

Modlitbami byl člověk doprovázen už při umírání. Umíral uprostřed nejen své rodiny, ale do domu i do ložnice umírajícího mohl vstoupit kdokoli. Když se něčí život chýlil ke konci, začala se sloužit dlouhá řada mší buď na začátku agonie nebo hned po úmrtí a pokračovalo se po několik dnů, týdnů i měsíců. Tyto mše ale vůbec nesouvisely s vlastním smutečním obřadem rozloučení. Obřady spojené s vlastním pohřbem byly až do poloviny středověku věcí laiků, úkolem církve bylo jen udělování rozhřešení umírajícímu a *absolutio*.

²⁴ Srov. ARIÈS, P., *Dějiny smrti*, díl I, s. 200.

²⁵ Srov. NADOLSKI, B., *Liturgika*, Tom. 3, s. 278.

²⁶ Srov. SHEPPY, P., *Death Liturgy and Ritual*, díl I, s. 94.

²⁷ Srov. ARIÈS, P., *Dějiny smrti*, díl I, s. 201.

Ve druhé polovině středověku skupinku přátel doprovázejících zesnulého na hřbitov postupně nahradil církevní průvod. Ke změně došlo ve 13. století, kdy se v den pohřbu konal smuteční obřad v kostele a končil u hrobu udělením absolutia. Až do 17. století se obřad v kostele konal bez přítomnosti těla, to bylo přineseno až ke hrobu. Počet odsloužených mší v den pohřbu se postupně snižoval, až koncem 17. století se ujal zvyk jedné mše za přítomnosti těla v kostele. To podstatné z pohřbu se tedy odehrávalo v kostele a posmrtné požehnání a obřad ukládání do hrobu postupně ztrácel svůj původní význam.²⁸

V 15. stol. byly dosavadní texty pohřebních obřadů doplněny o obřad pohřbu dětí, který měl stejnou strukturu jako pohřeb dospělých, ale používal jiné texty. Od 16. stol. se mění pohled na smrt, zvyrazňuje se idea smrti druhého. Oslavují se hrdinové válek, staví se pomníky, mauzolea. Čím větší pocta se vzdává mrtvým, tím více se zakrývá smrt. V roce 1614 se pohřební obřady staly součástí *Rituale Romanum*, knihy obsahující formuláře svátostných úkonů a svátostin, vydané papežem Pavlem V.²⁹

Ve druhé polovině 19. století byl křesťanům zakázán pohřeb žehem a církve odmítala účast liturgie na takovýchto pohřbech, protože se objevovalo zpopelnění jako výraz protestu proti církvi. Až v roce 1963 byl tento postoj církve změněn za předpokladu, že rozhodnutí ke kremaci nebylo vedeno nepřátelským postojem vůči církvi. Nyní se církevní obřad při kremaci může uskutečnit a duchovní může být účasten i při ukládání urny.³⁰

Po II. vatikánském koncilu byla z pohřební liturgie vypuštěna sekvence *Dies irae*, protože liturgie má vyjadřovat především naději plynoucí z Kristova vítězství nad smrtí než Boží hněv.

V zmrtvýchvstalém Kristu máme svou oporu a zdroj naděje. Skrze něho společně s církví přinášíme za zemřelé své modlitby. „Poněvadž věříme, že Ježíš umřel i vstal z mrtvých, věříme také, že s Ježíšem přivede Bůh k životu i ty, kdo zesnuli ve spojení s ním.“³¹

Křesťan je při svém pozemském putování prostřednictvím církve posilován svátostmi a nyní je odevzdáván do rukou Otce. Doprovází ho společenství věřících spojené v modlitbách se společenstvím svatých, kteří ho spolu s Božími anděly přijmou v nebi. Jeho

²⁸ Srov. ARIÈS, P., *Dějiny smrti*, díl I, s. 219 - 222.

²⁹ Srov. NADOLSKI, B., *Liturgika*, Tom. 3, s. 280 - 281.

³⁰ Srov. ADAM, A., *Liturgika*, s. 316.

³¹ 1 Sol 4,14.

tělo je pokropeno na památku křtu a okouřeno na znamení úcty, která přísluší chrámu Ducha svatého. Vedle něho hoří velikonoční svíce, symbol zmrtvýchvstalého Krista, kterého prosíme, aby ho přijal jako věrného služebníka.

Protože je celý život křesťana soustředěn kolem eucharistie, nejsou z tohoto směřování vyjmuty ani pohřební obřady. Při mši svaté sloužené za zemřelého se mu dostává duchovní pomoci a zarmouceným pozůstalým útěcha a naděje, protože jsou všichni spojení s Kristem.³² Proto je nanejvýš vhodné, aby především příbuzní zemřelého při mši svaté dovršili svou účast na eucharistii svatým přijímáním.³³ Pokud liturgická kniha *Pohřební obřady* uvádí způsob pohřbu bez mše, je přitom vždy zdůrazněno, že mše za zemřelého se má sloužit buď před anebo po pohřbu.

Za mrtvé se modlíme také v každé mši svaté, kterou slavíme. A zároveň s námi slaví eucharistii všichni, kteří jsou nyní u Boha. Oni se modlí zase za nás, když slaví věčnou svatební hostinu s Bohem.³⁴

³² Srov. GIGLIONI, P., *Svatosti Krista a církve*, s. 174.

³³ Srov. *Všeobecné pokyny k Římskému misálu*, s.102.

³⁴ Srov. GRÜN, A., *Smrt v životě člověka*, s. 30.

2 POHŘEB V CÍRKEVNÍCH DOKUMENTECH

Protože pohřeb je nedílnou součástí života každého člověka a neodmyslitelně patří k životu církve, je mu věnována pozornost v řadě církevních dokumentů. V následujícím textu je zmíněno o některých z nich.

2.1 *Liturgická kniha Pohřební obřady*

„Pohřebními obřady doprovází církev své zemřelé a přimlouvá se za ně u Boha. Zároveň posiluje naději věřících ve věčný život a upevňuje víru ve spojení všech křesťanů se zmrtvýchvstalým Kristem.“³⁵ Těmito slovy uvádí v současné době platné *Pohřební obřady* jménem České biskupské konference její předseda Kardinál Miloslav Vlk, arcibiskup pražský a primas český. Jejich text vychází z latinské předlohy ORDO EXSEQUIARUM (editio typica 1969), vydané Kongregací pro bohoslužby. Český text byl schválen a zveřejněn poprvé v r. 1972. Nyní platné druhé vydání bylo doplněno o několik textů přimluv a vyšlo 4. dubna 1999, o slavnosti Zmrtvýchvstání Páně.

2.2 *Dokumenty II. vatikánského koncilu*

II. vatikánský koncil kladl velký důraz na liturgii a věnoval značné úsilí jejímu rozvoji a obnově. Cílem bylo prohloubení křesťanského života, lepší přizpůsobení novým potřebám a podpora jednoty všech věřících v Krista. Mimo jiná doporučení usiloval o jednoduchost a srozumitelnost obřadů a podporu duchovního dědictví různých ras a národů s podmínkou zachování jednoty s římským obřadem. Tyto změny se dotkly i pohřebních obřadů.

II. vatikánský sněm stanovil v konstituci *Sacrosanctum Concilium* (Konstituce o posvátné liturgii), čl. 81, požadavek na reformu pohřebních obřadů: „Pohřební obřad ať

³⁵ *Pohřební obřady*, s. 5.

vyjadřuje zřetelněji velikonoční smysl křesťanské smrti. Má lépe odpovídat podmínkám a tradicím jednotlivých zemí, i pokud jde o liturgickou barvu.“ To se stalo podnětem nejdříve pro přepracování tehdejších latinských pohřebních obřadů a dále pro jejich přizpůsobení pro podmínky v jednotlivých zemích světa. Následující článek 82 se týká obřadu pohřbu dětí, kterému se tato práce nevěnuje.

Další zmínku o pohřebních obřadech najdeme ve věroučné konstituci o církvi *Lumen gentium*, kde jsou ve čl. 74 vyjmenovány úkoly jáhnů, mezi něž patří i „vést smuteční a pohřební obřady“.³⁶

2.3 Kodex kanonického práva

Církevním pohřbům a pohřebním obřadům jsou věnovány kánony 1176 – 1185. Upravují právo křesťana na církevní pohřeb, jeho účel, jak a kde má být vykonán. Dále vyjmenovává ty, kdo jsou práva na křesťanský pohřeb zbaveni. Je zdůrazňována rovnost mezi chudými a bohatými, nikdo nesmí být připraven o důstojný pohřeb ani nijak upřednostňován.

Kán. 1183 se pojednává o pohřbu katechumenů. Katechumeni mají na církevní pohřeb stejné právo jako křesťané. Vyplývá to z jejich spojení s církví tím, že pod vlivem Ducha svatého projevíli touhu o přičlenění k ní, a proto jsou jim uděleny výsady příslušející křesťanům.

Vlastní průběh pohřebních obřadů *Kodex kanonického práva* nijak neupravuje, pouze odkazuje na dodržování příslušných liturgických předpisů, jak je uvedeno v Kán. 1176, § 2: „Církevní pohřby, jimiž církev vyprošuje zemřelým duchovní pomoc, prokazuje poctu jejich tělům a zároveň poskytuje útěchu naděje živým, náleží konat podle liturgických předpisů.“

³⁶ Dokumenty II.vatikánského koncilu, LG 74.

2.4 Katechismus katolické církve

O křesťanském pohřbu pojednává 9. článek druhého oddílu nazvaného *Sedm svátostí církve*, který je zařazený v druhé části katechismu pojmenované *Slavení křesťanského tajemství*, pod čísly 1680 až 1690. Církev křesťana „doprovází na konci jeho pouti, aby ho předala do rukou Otce“.³⁷

Mimo jiné uvádí, že pohřeb je liturgickým obřadem církve. Zesnulému neuděluje ani svátost, ani svátostinu. Svátostinami jsou však žehnání, která vlastní odevzdání zesnulého Otci předcházejí a následují. Vše je plně vyjádřeno při slavení eucharistické oběti, která se sice někdy z různých důvodů neslaví přímo ve spojení s obřadem pohřbu, ale má být vždy vyjádřeno, že obojí spolu souvisí. Při slavení eucharistie církev prosí Otce skrze Krista v Duchu svatém, „aby její syn byl očištěn od svých hříchů i jejich následků a aby byl připuštěn k velikonoční plnosti hostiny království“.³⁸ Přítomní věřící tím, že přijímají Tělo Krista, vyjadřují společenství se zemřelým a prosí za něj spolu s Kristem, jehož jsou živými údy.

O pohřbívání najdeme zmínku ještě v odstavci *Úcta k mrtvým* v 5. článku *Páté přikázání*, který je zařazený v druhém oddílu s názvem *Desatero Božích přikázání* třetí části katechismu pojmenované *Život v Kristu*. Pohřbívání je skutkem milosrdenství, jímž se vzdává čest božím dětem, chrámům Ducha svatého.³⁹ Pohřební obřady tedy jsou jednak připomínkou a oslavou vzkříšení Krista a s ní spojenou prosbou za zesnulého, ale taky skutkem lásky, ke kterému křesťany vybízí páté Boží přikázání.

³⁷ Katechismus katolické církve, čl. 1683.

³⁸ Tamtéž, čl. 1689.

³⁹ Srov. Tamtéž, čl. 2300.

3 PRŮBĚH POHŘEBNÍCH OBŘADŮ

Liturgická kniha *Pohřební obřady* z r. 1999 je rozdělena na několik částí, které odpovídají jednotlivým částem a variantám obřadu. Nejdříve je uvedena část popisující vigiliu u zemřelého a ukládání do rakve. Pak následují tři způsoby pohřbu. První způsob pohřbu předpokládá, že obřady probíhají na třech místech, a to v domě zemřelého, v kostele a na hřbitově. Druhý způsob pohřbu obsahuje obřady na dvou místech, a sice ve hřbitovní kapli a u hrobu, bez mše při pohřbu. Třetí způsob pohřbu předpokládá obřady pouze na jednom místě. Nakonec jsou zvlášť uvedeny možnosti pro pohřeb žehem.

Při každé liturgii za zemřelého je kladen velký důraz na čtení Božího slova. Proto liturgická kniha v další části obsahuje výběr čtení při pohřbu. Jsou vybírány takové úryvky, které přinášejí naději na shledání v Božím království a hlásají velikonoční tajemství.⁴⁰

Dále je popsán průběh jednotlivých částí a variant pohřbu.

3.1 *Vigilie u zemřelého a ukládání do rakve*

V domě zemřelého je možno konat vigiliu (bdění) nebo bohoslužbu slova. Ta může obsahovat krátký úvod vlastními slovy, žalm, modlitbu, čtení z Písma svatého s možnými mezizpěvy, promluvu kněze nebo jáhna, přímluvy a modlitbu Páně nebo jinou vhodnou modlitbu.. Je možno ji konat i v kostele, ale ne bezprostředně před mší za zemřelého, aby se obřad příliš neprodlužoval.

Modlit se žalm nebo přečíst krátký úryvek z Písma svatého je možné také při ukládání těla do rakve.⁴¹

⁴⁰ Srov. *Pohřební obřady*, č. 11, č. 24.

⁴¹ Srov. Tamtéž, č. 26-30.

3.2 První způsob pohřbu – obřady na třech místech – v domě zemřelého, v kostele a na hřbitově

Tento první způsob pohřbu odpovídá nejvíce tomu způsobu, který byl před II. vatikánským koncilem v Římském rituálu. Předpokládá průvod z domu do kostela a z kostela na hřbitov, pokud to místní podmínky dovolí. Obřady v kostele se při tomto způsobu pohřbu konat musí. Když nemůže být v den pohřbu sloužena mše, má se sloužit jindy, ale bohoslužba slova se vynechat nemůže. V domě zemřelého a na hřbitově se v případě nutnosti buď mohou pomodlit sami věřící, pokud nemůže být přítomen kněz nebo jáhen, nebo se tyto části obřadu vynechají.⁴²

3.2.1 Obřady v domě

Pokud se konala vigilie u zemřelého, mohou se obřady v domě vynechat. Pokud se budou konat, po pozdravu se uvedou slovy z Písma svatého a kněz nebo jáhen, pokud je přítomen, může pokropit zemřelého svěcenou vodou. Pak se modlí nebo zpívá žalm a zakončí se modlitbou za zemřelého, případně ještě i modlitbou za pozůstalé.⁴³

3.2.2 Průvod do kostela

Během průvodu do kostela, v jehož čele jde ministrant s křížem, se mohou zpívat žalmy nebo jiné vhodné zpěvy nebo konat modlitby, kde je to zvykem. Pokud se nekonaly obřady v domě, může kněz u vchodu do kostela příchozí pozdravit, pokropit zemřelého svěcenou vodou, případně použít některou z modliteb pro obřady v domě. Nenásleduje-li bezprostředně pohřeb, je možno po převozu zemřelého do kostela vykonat krátkou bohoslužbu slova se čtením z Písma svatého, zpěvem žalmu nebo krátkými přímlovami a zakončením modlitbou Páně.⁴⁴

⁴² Srov. *Pohřební obřady*, č. 5.

⁴³ Srov. Tamtéž, č. 32-34.

⁴⁴ Srov. Tamtéž, č. 35-36, 58.

3.2.3 Obřady v kostele

V kostele může být buď sloužena mše nebo se může konat jen bohoslužba slova bez eucharistické oběti, v obou případech probíhají obvyklým způsobem. Při mši je možné v době přípravy obětních darů, pokud je to v místě zvykem, vykonat průvod, při němž věřící přinášejí k oltáři své osobní dary (tzv. ofěra). Pokud není v den pohřbu sloužena mše, má se sloužit jindy, pokud je to možné, ať už před pohřbem nebo po něm.

Po skončení bohoslužby slova nebo po modlitbě po přijímání při mši následuje obřad posledního rozloučení dříve nazývaný absolve. Začíná výzvou kněze nebo jáhna. Následuje některý ze zpěvů na rozloučenou, během něhož kněz nebo jáhen kropí zemřelého svčnou vodou a okuřuje kadidlem. „Tento obřad se nemá chápat jako nějaké očišťování zemřelého – to se děje spíše eucharistickou obětí.“ Výkrop připomíná, „že křesťan byl už křtem určen k věčnému životu“. Okuřováním „se prokazuje úcta tělu zemřelého jako chrámu Ducha svatého“.⁴⁵ Kropení svčnou vodou a okuřování je možno z rozumného důvodu vynechat.⁴⁶

Na závěr posledního rozloučení se kněz nebo jáhen pomodlí některou z modliteb. Rakev se zemřelým se pak v průvodu vynáší z kostela. Tento obřad posledního rozloučení se může taky konat až na hřbitově u hrobu.⁴⁷

3.2.4 Průvod na hřbitov

Kněz nebo jáhen, je-li to možné, doprovází průvod až na hřbitov. Při průvodu se mohou zpívat vhodné žalmy.⁴⁸ Pohřební průvod vyjadřuje pohled křesťanů na smrt jako na přechod z tohoto života do nového života v Boží přítomnosti.

3.2.5 Obřady u hrobu

Obřady u hrobu kněz nebo jáhen uvede vhodnými slovy a požehná hrob, pokud nebyl požehnán. Pokud se obřad posledního rozloučení nekonal v kostele, vykoná jej nyní u hrobu. Po spuštění rakve se zemřelým do hrobu následují přímluvy. Na závěr přímluv kněz nebo jáhen přednese modlitbu nebo se všichni společně pomodlí modlitbu Páně. Podle místních

⁴⁵ Srov. *Pohřební obřady*, č. 10.

⁴⁶ Srov. Tamtéž, č. 22.

⁴⁷ Srov. Tamtéž, č. 37-51.

⁴⁸ Srov. Tamtéž, č. 52.

zvyklostí se může zazpívat antifona „Zdrávas, Královno“ nebo jiný vhodný zpěv. Pokud nemůže být přítomen kněz nebo jáhen, mohou se v případě nutnosti modlitby na hřbitově pomodlit sami věřící.⁴⁹

3.3 Druhý způsob pohřbu – obřady na dvou místech – ve hřbitovní kapli a u hrobu, bez mše při pohřbu

Protože u druhého způsobu pohřbu se nepočítá se mší při pohřbu, má se mše sloužit buď před pohřbem nebo po něm, i když rakev se zemřelým není při tom v kostele.

3.3.1 Obřady ve hřbitovní kapli (pohřební síni)

Kněz nebo jáhen uvede obřad pozdravem účastníků pohřbu, po němž se zpívá některý z sponsoriálních žalmů. Následují čtení z Písma svatého a krátká homilie, pokud nebude až u hrobu. Obřad posledního rozloučení začíná stejně jako při obřadech v kostele výzvou kněze nebo jáhna a pak při zpěvu na rozloučenou kněz nebo jáhen kropí zemřelého svěcenou vodou a okuřuje kadidlem. Na závěr posledního rozloučení se kněz nebo jáhen pomodlí některou z modliteb. Rakev se zemřelým se pak v průvodu vynáší z kaple (pohřební síně). Tento obřad posledního rozloučení se může taky konat až na hřbitově u hrobu.⁵⁰

3.3.2 Průvod ke hrobu

Při průvodu se mohou zpívat vhodné žalmy podobně jako při prvním způsobu pohřbu.

3.3.3 Obřady u hrobu

Obřady u hrobu kněz nebo jáhen uvede vhodnými slovy a požehná hrob, pokud nebyl požehnán. Pokud se obřad posledního rozloučení nekonal v kapli, vykoná jej nyní u hrobu. Po spuštění rakve se zemřelým do hrobu následují přímluvy, pokud nebyly už v kapli. Pokud nebyla homilie už v kapli, zařadí se buď před obřad posledního rozloučení, pokud se konají,

⁴⁹ Srov. *Pohřební obřady*, č. 53-57.

⁵⁰ Srov. *Tamtéž*, č. 60-69.

nebo před přímluvy. Na závěr přímluv kněz nebo jáhen přednese modlitbu nebo se všichni společně pomodlí modlitbu Páně. Podle místních zvyklostí se může zazpívat antifona „Zdravas, Královno“ nebo jiný vhodný zpěv.⁵¹

3.4 Třetí způsob pohřbu – obřady pouze na jednom místě.

Třetí způsob pohřbu se používá tam, kde není kostel ani hřbitovní síň. V tomto případě se podle místních podmínek používají stejné části obřadu jako při prvních dvou způsobech pohřbu. Mají se uspořádat podobně jako při vigilií v domě zemřelého a nikdy nemá být vynechán obřad posledního rozloučení. Mše za zemřelého se má sloužit aspoň před pohřbem nebo po něm, nelze-li ji zařídit v den pohřbu.⁵²

3.5 Pohřeb žehem

Obřady rozloučení před pohřbem žehem se mohou konat podobným způsobem jako při pohřbu do země, jen je třeba vybírat takové texty, které tomuto způsobu pohřbu odpovídají. Pokud není možné sloužit mši za zemřelého v den pohřbu, má se sloužit někdy jindy, ať už před nebo po kremaci. Práva na církevní pohřeb jsou zbaveni ti, kdo si zvolili kremaci z důvodů odporujících křesťanské víře.⁵³

Pokud bývá rozloučení před kremací pouze v krematoriu, použije se k tomu zvlášť upravených textů. Obřad může začít zpěvem žalmu nebo písně, po němž následuje pozdravení kněze nebo jáhna, čtení vhodného úryvku z Písma svatého a krátká homilie. Poslední rozloučení začíná buď výzvou kněze nebo jáhna a chvílí tiché modlitby, při níž může být rakev pokropena svčnou vodou, nebo přímluvami. Pak následuje modlitba za zemřelého

⁵¹ Srov. *Pohřební obřady*, č. 70-76.

⁵² Srov. *Tamtéž*, č. 77-81.

⁵³ Srov. CIC, Kán. 1184, § 1.

a společná modlitba Páně, případně se ještě může přidat modlitba za pozůstalé. Podle místních zvyklostí se může zazpívat antifona „Zdrávas, Královno“ nebo jiný vhodný zpěv.⁵⁴

⁵⁴ Srov. *Pohřební obřady*, č. 82-95.

4 MODLITBY A JINÉ VOLITELNÉ TEXTY

Jak bylo zmíněno v úvodu, *Pohřební obřady* obsahují bohatý výběr biblických textů, a modliteb. Najdeme tam však i několik variant přímluv, oslovení a výzev, ze kterých může čerpat kněz nebo jáhen, který vykonává obřady. Modlitby a jiné zmíněné volitelné texty k vykonávání pohřebních obřadů jsou uváděny v následujících případech:

Při vigilií u zemřelého úryvek z Písma svatého při ukládání do rakve a modlitba v průběhu vigilie u zemřelého. Při obřadech v domě je to úryvek z Písma svatého k jejich uvedení, žalm, modlitba za zemřelého a modlitba za pozůstalé. Žalm při průvodu do kostela. Pro obřady v kostele, koná-li se pouze bohoslužba slova, je to modlitba po vstupním zpěvu a pozdravení lidu a přímluvy po homilii. Na závěr obřadů v kostele je to úvodní výzva při obřadu posledního rozloučení, zpěv na rozloučenou a modlitba na závěr obřadu posledního rozloučení. Žalm při průvodu na hřbitov. Pro obřady na hřbitově je to uvedení obřadů u hrobu, modlitba při požehnání hrobu, přímluvy u hrobu a modlitba na závěr obřadů u hrobu.

Pro každý uvedený případ jsou k dispozici nejméně tři nebo více variant textů, z nichž v několika případech jsou některé formulovány pro konkrétní situaci zemřelého (např. pro dítě, pro dosud nepokřtěné dítě, pro mladého člověka, pro člověka zemřelého po dlouhé nemoci, pro zemřelého náhle, pro rodiče, pro kněze) nebo pozůstalých (např. jsou-li účastníci pohřbu většinou nevěřící), jiné jsou uvedeny bez konkrétního určení. Dále jsou blíže popsány některé z nich v členění podle způsobu pohřbu.

4.1 *Vigilie u zemřelého a ukládání do rakve*

Modlitbě v průběhu vigilie u zemřelého může předcházet jeden ze tří nabízených úryvků z Písma svatého,⁵⁵ z nichž všechny připomínají příslib vzkříšení a budoucí slávy. Modlitba, která následuje, odkazuje na tento příslib a navazuje prosbou za zemřelého, za odpuštění jeho hříchů a jeho přijetí do místa věčného pokoje a světla.

⁵⁵ Kol 3,3-4; Řím 6,8-9; 2 Kor 4,14.

4.2 První způsob pohřbu

Také obřady v domě uvádí některý z tří úryvků z Písma svatého⁵⁶. Připomínají nám důvěru v Boha, který se nás ujme a utěší nás v našich souženích. Naději v Hospodina přinášejí i následující žalmy s odpovědí. Vlastní modlitba za zemřelého při obřadech v domě, pro kterou jsou uvedeny tři různé formulace, obsahuje prosbu o smilování nad zemřelým a o jeho přijetí do společenství svatých. Druhá z nabízených modliteb je nejobsáhlejší a obsahuje navíc připomínku Božího slibu, který dal Abrahámovi a jeho potomkům.

Po této modlitbě může následovat modlitba za pozůstalé. Je to jediné místo v celých pohřebních obřadech, ve kterém je přímo vyslovena prosba o útěchu pro pozůstalé. V řadě jiných modliteb je sice nepřímě tato myšlenka naznačena, ale ne tak výslovně jako zde. V ostatních případech útěcha pozůstalých spíše vyplývá z víry v Boží milosrdenství k těm, se kterými se loučíme. Třetí z nabízených modliteb, která je určena pro pohřeb dítěte, navíc obsahuje prosbu o útěchu na přímluvu Boží Matky, Panny Marie. Vyjadřuje víru, že ona, jako Matka, která přišla o svého Syna, nám může být útěchou a stát u nás v naší bolesti, jako věrně stála u Ježíše, když za nás umíral na kříži.⁵⁷ Pokud se obřady v domě nekonají, mohou se modlitby pro ně určené říkat u vchodu do kostela po příchodu průvodu. Pokud se ani toto nekoná, přicházejí účastníci pohřbu nejen o slova útěchy, která jim texty modliteb a žalmů nabízejí, ale i o milost plynoucí z vlastní modlitby za ně samotné.

Pokud se koná průvod do kostela, může být doprovázen kromě jiných zpěvů podle místních zvyků také zpěvem některého z nabízených žalmů. Z jejich textů vyplývá důvěra v Hospodina, v jeho pomoc, spravedlnost a milosrdenství.

Další nabízené modlitby jsou určeny pro uvedení obřadů v kostele, pokud se koná pouze bohoslužba slova bez eucharistické oběti. Je možno vybrat z celkem patnácti modliteb uvedených pro různé příležitosti. Společným znakem většiny z nich je připomínka vzkříšení Božího Syna a prosba za zemřelého, aby byl také vzkříšen a přijat do věčné radosti.⁵⁸

⁵⁶ Mat 11,28; Sir 2,6; 2 Kor 1,3-4.

⁵⁷ Srov. *Pohřební obřady*, s. 19.

⁵⁸ Srov. Tamtéž, s. 26-30.

Koná-li se v kostele pouze bohoslužba slova, nabízí *Pohřební obřady* tři varianty přímluv po homilii. K obřadu posledního rozloučení, který následuje po skončení bohoslužby slova nebo po modlitbě po přijímání, byla-li sloužena mše, máme k dispozici výběr ze sedmi úvodních výzev. Jsou to výzvy k modlitbě za zemřelého, za jeho přijetí nebeským Otcem mezi své vyvolené a zároveň k povzbuzení naší víry v zmrtvýchvstání a naděje na nové setkání s nimi.

Po některém ze zpěvů na rozloučenou následuje vlastní modlitba, jejímiž slovy odevzdáváme zemřelého do Božích rukou a prosíme za odpuštění jeho vin s důvěrou v Boží milosrdnou lásku. Ze čtyř nabízených modliteb je nejobsáhlejší první, která obsahuje ve srovnání s dalšími navíc slova díky za všechno, co Bůh zemřelému za jeho života dal, a dále prosbu za útěchu ve víře pro pozůstalé.⁵⁹

Při průvodu na hřbitov mohou být kromě jiných zpěvů nebo hudby také zpívány některé z nabízených žalmů. Vyjadřují oslavu Hospodina, jeho dobrotu a milosrdenství. Poslední část obřadů u hrobu může být uvedena některými z nabízených slov, jsou zde čtyři verze. Hovoří o rozloučení se zesnulým a o naší naději ve vzkříšení mrtvých. Opět nejdelší jsou první úvodní slova, která mluví o Kristově lásce, o tom, že zemřelého vykoupil svou smrtí a přimlouvá se za něho u svého Otce.

Pro vysvěcení hrobu máme k dispozici pět různých modliteb. První z nich se obrací k Ježíši Kristu, protože skrze jeho hrob, z něhož slavně vstal, jsou svaté i hroby všech věřících. Další modlitby se obracejí k Bohu Otci s prosbou, aby v tomto hrobě zemřelý pokojně odpočíval a dočkal se vzkříšení. Po uložení rakve do hrobu společně v přímluvách prosíme za zemřelého, pozůstalé i za nás za všechny. *Pohřební obřady* nabízejí čtyři verze přímluv, z nichž se podle potřeby může použít jen část nebo použít jiné texty.

Poslední modlitba je určena na závěr předchozích přímluv. Může se společně pomodlit modlitba Páně nebo se použije některý z osmi nabízených textů. Společným znakem prvních tří je opět prosba za milosrdenství pro zemřelého. Čtvrtá je prosbou za přítomné, protože si uvědomujeme, že i náš život jednou skončí a budeme potřebovat Boží milosrdenství. Pátá modlitba je prosbou za všechny, kteří zde odpočívají, připomíná přítom jejich víru zde na zemi a výkupnou smrt Božího Syna. Šestá je prosbou za všechny živé i mrtvé, na které vzpomínáme, aby jim za

⁵⁹ Srov. *Pohřební obřady*, s. 33-39.

pomoci všech svatých bylo odpuštěno. Poslední dvě jsou určeny pro pohřeb dítěte. V případě pokřtěného dítěte vyjadřujeme naši víru, že je v nebi, a prosíme, abychom i my s ním měli účast na věčné radosti. V případě nepokřtěného dítěte vyjadřujeme naději, že láska Boží je neopustí.

4.3 Druhý způsob pohřbu

U druhého způsobu pohřbu jsou pro pohřební obřady nabídnuta stejná znění úvodních výzev, modliteb, žalmů a přímluv jako u prvního způsobu pohřbu, a to od výzvy uvádějící obřad posledního rozloučení až po závěrečnou modlitbu u hrobu.

Jeden rozdíl je v tom, že zde nejsou uvedeny žalmy pro průvod ke hrobu, ale mohou se vzít z prvního způsobu pohřbu. Druhý rozdíl spočívá v možnosti zařazení promluvy po spuštění rakve do hrobu, pokud nebyla při bohoslužbě slova ve hřbitovní kapli.

4.4 Třetí způsob pohřbu

Při třetím způsobu pohřbu, kdy se obřady konají jen na jednom místě, se použijí texty z prvního nebo druhého způsobu pohřbu. Jde tady v podstatě jen o obřad posledního rozloučení, který nemá být při pohřbu nikdy vynechán.

4.5 Pohřeb žehem

Pro rozloučení před pohřbem žehem jsou uvedeny vlastní texty, ale ty se v podstatě shodují s texty k prvnímu způsobu pohřbu s několika odlišnostmi. První rozdíl je v tom, že místo výzvy uvádějící obřad posledního rozloučení se mohou použít přímluvy, které mají stejné znění jako přímluvy u hrobu při prvním způsobu pohřbu, ale jsou rozšířeny o jednu verzi navíc. Dalším rozdílem je, že pro modlitbu za zemřelého jsou první dvě formulace použity stejné jako v posledním rozloučení v prvním způsobu pohřbu (str. 37 – 38), čtvrtá

a šestá jsou použity stejné jako při obřadech v domě (str. 16), od sedmé dále pak stejné jako u bohoslužby slova v kostele u prvního způsobu pohřbu (str. 26). Posledním rozdílem je uvedení stejných modliteb za pozůstalé jako při obřadech v domě (str. 18) s tím, že je mezi nimi jedno znění navíc.

Autoři zde zřejmě chtěli nabídnout co nejširší paletu textů, a proto využili celou řadu textů z bohatého zdroje modliteb, které jsou jinak použity při různých částech obřadů podle prvního způsobu pohřbu. Kněz nebo jáhen z nich však stejně použije jen jednu, takže jedinou výhodou zůstává, že je má k dispozici na několika sousedících stránkách a nemusí přitom listovat v celé příručce. Zároveň z toho vyplývá to, co je zmíněno již v úvodu, a sice že texty se mohou různě kombinovat, např. modlitba uvedená na začátku obřadů se může v případě potřeby použít na konci a naopak nebo se mohou použít úplně jiné podobné nebo vlastní formulace.

5 DOTAZNÍK

Součástí diplomové práce je také průzkum ve farnostech, který má ukázat, jak v současné době skutečně pohřební obřady probíhají, a povšimnout si těch okolností, které jejich průběh ovlivňují. K tomuto účelu byl vytvořen dotazník, který se zmíněnými otázkami zabývá. Hlavním východiskem pro jeho tvorbu byla liturgická kniha *Pohřební obřady* (dále jen liturgická kniha).

Pořadí otázek v dotazníku se shoduje s pořadím uvedení jednotlivých částí a variant obřadů v této liturgické knize. Pro snazší vyhledání odpovídajícího místa, kde je příslušná část obřadu popsána, jsou u otázek uvedena čísla rubrik v liturgické knize. Protože se předpokládá, že tuto liturgickou knihu má k dispozici každý dotazovaný kněz, je možno do ní nahlédnout, pokud by u některé otázky nebylo jasné, co je jí míněno. To umožnilo také mnohé otázky poněkud zestručnit, i když byla snaha formulovat je tak, aby se tyto nejasnosti vyskytovaly co nejméně. Protože s ohledem na rozsah dotazníku nebylo možné otázkami pokrýt všechny předpokládané možnosti, je v každé podskupině otázek prostor pro doplnění jiných nevyjmenovaných možností.

5.1 Členění otázek

V první části dotazníku jsou otázky týkající se farnosti a její velikosti. Konkrétní názvy farností se v dotazníku nevyskytují a nejsou použity ani na jiném místě při vyhodnocování odpovědí. Protože je pravděpodobné, že různé lidové zvyky a tradice, a tedy i vztah ke smrti a zemřelým, se uchovávají spíše na venkově než ve městech a může sehrát roli i odlehlost místa od kulturních a průmyslových středisek, je hned v úvodu položena otázka, zda jde o město nebo vesnici. Následuje dotaz na počet obyvatel spadajících do území farnosti a počet návštěvníků nedělních bohoslužeb, protože toto může mít vliv na počet křesťanských pohřbů. V následující části jsou obecné otázky vztahující se k celému pohřbu a přístupu pozůstalých i kněze nebo jáhna k jejich přípravě.

Další části pak už odpovídají členění v liturgické knize. Jedna část je věnována vigílii u zemřelého a ukládání do rakve, další prvnímu způsobu pohřbu – obřadům na třech místech – v domě, v kostele a na hřbitově, následuje druhý způsob pohřbu – obřady na dvou místech – ve hřbitovní kapli a u hrobu, bez mše při pohřbu, pokračuje třetí způsob pohřbu – obřady pouze na jednom místě a nakonec je uveden pohřeb žehem.

Otázky se zaměřují na variabilní části obřadů, které se mohou buď provádět nebo vynechat nebo vykonávat různým způsobem nebo na různých místech. Otázky se netýkají výběru konkrétních modliteb, žalmů, přímlov a biblických čtení, protože takových variant je v liturgické knize velké množství a dotazník by narostl do neúnosného rozsahu. K hledisku výběru textů je zařazena v úvodní části jedna společná otázka. Z podobného důvodu si dotazník nevšímá ani zvláštních příležitostí, jako je např. pohřeb dítěte.

V závěrečné části je prostor pro popis takových okolností nebo takových místních zvyků, které nejsou uvedeny v žádné z předchozích otázek, a pro projevení názoru ohledně toho, co v liturgické knize zatím zcela schází, ale mělo by to tam být.

U většiny otázek bylo třeba uvést, jak často se popsané možnosti využívají, výběrem čísla ze stupnice 1 až 5, kterým odpovídají četnosti výskytu 0 % až 100 %. Jednotlivé hodnoty značí: 1 - nikdy (0 %), 2 - výjimečně (25 %), 3 - někdy (50 %), 4 - převážně (75 %), 5 - vždy (100 %). Dotazník byl upraven ve dvou variantách, které obsahovaly naprosto stejné otázky, pouze se lišil způsob označování zvolených odpovědí. První varianta představovala formulář v aplikaci Microsoft Word a byla určena pro rozesílání elektronickou poštou. Odpovědi se v ní vybíraly v rozevíracích polích formuláře⁶⁰, příp. přímo zapisovaly na osobním počítači. Druhá varianta byla upravena pro tisk a odpovědi se zakroužkovávaly, příp. vpisovaly na papíře. Tištěnou variantu uvádím v příloze.

5.2 Místo a provedení průzkumu

Průzkum byl proveden ve dvou děkanátech ostravsko-opavské diecéze, které územně spadají do oblasti Těšínského Slezska, konkrétně v děkanátech Frýdek a Karviná. Seznámení

⁶⁰ Pole aplikace Microsoft Word, ve kterém je možno zvolit právě jednu z nabízených možností

s dotazníkem a v případě Karviné i představení jeho autora proběhlo v rámci kněžských konferencí obou děkanátů.

Po domluvě se zúčastněnými faráři a administrátory farností byl pak dotazník všem rozeslán elektronickou poštou. Pouze v sedmi případech se faráři nebo administrátoři rozhodli pro písemnou formu a obdrželi tedy i natištěné dotazníky. Z celkového počtu 31 oslovených farářů a administrátorů farností odpovědělo a vrátilo vyplněný dotazník celkem 15, z toho 9 v elektronické a 6 v tištěné podobě.

6 VYHODNOCENÍ DOTAZNÍKU

V následujících odstavcích je popsáno, jaké odpovědi převažovaly u jednotlivých otázek, případně souvislosti mezi nimi, pokud jsou patrné.

6.1 Obecná část

Čísla udávající počet obyvatel ve farnosti, počet účastníků nedělních bohoslužeb a počet pohřbů za rok samy o sobě neříkají nic. Zajímavější jsou však jejich poměry, jak jsou popsány v následujících odstavcích.

Podíl počtu účastníků nedělních bohoslužeb k celkovému počtu obyvatel vypovídá, kolik procent obyvatel patří k praktikujícím katolíkům, pokud nebereme v úvahu, že věřící na mši mohou přejíždět mezi farnostmi. Toto procento je značně vyšší v odlehlejších vesnicích (12,9 %) než v blízkosti měst (7,4 %) nebo dokonce přímo ve městech (1,4 %).

Podíl počtu církevních pohřbů za rok k počtu praktikujících katolíků ukazuje, že je poměrně hodně těch, kteří pravidelně do kostela nechodí, ale chtějí mít církevní pohřeb. Toto číslo může být opět zkresleno cestováním věřících mezi farnostmi, ale také věkovým složením obyvatelstva nebo přesněji poměrem starých a nemocných věřících, kteří se už do kostela nemohou dostat, ale budou pohřbeni církevně. Stejně ale ukazuje, že na pohřbech se můžeme setkat s množstvím nepraktikujících křesťanů, kteří jinak do kostela nepřijdou. Tento poměr je jen zanedbatelně vyšší na vesnicích (5,9 %) než ve městech (5,0 %).

Konečně podíl počtu pohřbů za rok k celkovému počtu obyvatel ukazuje nepřímo také na zastoupení církevních pohřbů mezi všemi pohřby. Tady jsou rozdíly mezi podhorskými vesnicemi (0,82 %), vesnicemi v blízkosti měst (0,39 %) a samotnými městy (0,07 %) nejvýraznější, někdy více jak desetinásobné. Hlavní příčinou je jistě tradice, ale je nutno vzít v úvahu i vzájemnou blízkost lidí na vesnici, kde je prostě nemyslitelné nechat své příbuzné pohřbít jen v úzkém kruhu rodiny, aniž by o tom nevěděli ostatní sousedé, a pak je nepozvat na pohoštění. Menší vliv by mohla mít skutečnost, že kostel je jediná možnost pro pohřeb, když v obci není obřadní síň, protože v dnešní době není problém si zařídit obřad a přepravit

se kamkoli jinam. Kolika případů by se to mohlo týkat, to by mohlo být jedním z námětů pro další šetření.

Následují popisy obecných otázek týkající se organizace všech částí obřadu. U každé otázky je uvedeno její přesné znění (uvedeno v závorce) jako v dotazníku, případně jsou vypsány možnosti nabídnuté k výběru, pokud byly jiné než stupnice 1 až 5, jak bylo popsáno v části 5.1.

První otázka se zaměřila na to, zda jsou pozůstalým nabízeny různé varianty pohřbu („Pozůstalým bývají nabídnuty varianty obřadů“). Různé varianty obřadů bývají pozůstalým nabídnuty v 65 % farností. Zde není patrný žádný rozdíl mezi městem a vesnicí, záleží na osobním přístupu konkrétního kněze nebo jáhna, se kterým pozůstalí pohřeb domlouvají.

Druhá otázka se zaměřila na to, zda mívají pozůstalí, kteří domlouvají pohřeb, zájem ovlivnit průběh pohřebních obřadů („Pozůstalí mívají zájem ovlivnit průběh obřadů“). Zájem ovlivnit průběh pohřebních obřadů mívá 45 % pozůstalých bez ohledu na umístění nebo velikost farnosti. Z toho vyplývá, že téměř polovině pozůstalých záleží na tom, co na pohřbu zazní, tj. které písně, texty, příp. se sami nabídnou ke čtení.

Třetí otázka se zaměřila na to, zda pozůstalí, kteří domlouvají pohřeb, poskytnou knězi životopis zemřelého („Pozůstalí poskytnou i životopis zemřelého“). Životopis zemřelého poskytuje 54 % pozůstalých při pohřbech v městských farnostech a 72 % ve farnostech vesnických.

Čtvrtá otázka se zaměřila na to, zda zajišťování základní informací o zemřelém zůstává na knězi nebo jáhnovi („Kněz/jáhen musí sám pátrat aspoň po základních informacích o zemřelém“). Ve městech dochází k pátrání po základních informacích o zemřelém u 38 % pohřbů, na vesnicích jen u 6 % pohřbů. Výsledek doplňuje informaci z předchozí otázky a koresponduje s ní.

Pátá otázka se zaměřila na to, zda se stává, že pozůstalí všechny starosti ponechávají pohřebním službám („Vše je ponecháno na starost pohřebním službám“). Pohřebním službám přenechávají pozůstalí všechny starosti v podobném počtu případů jako v předchozí otázce, ve městech se to stává u 46 % pohřbů, zatímco na vesnicích jen u 14 % pohřbů.

Ze všech pěti posledních otázek je patrný větší zájem pozůstalých na vesnicích. Ve městech je podle odpovědí pohřeb více chápán jako druh služby, kterou si pozůstalí zaplatí a očekávají její obvyklé provedení a o detaily se nezajímají.

Další otázka se zaměřila na to, zda se v průběhu pohřebních obřadů vyskytují prvky používané před II. vatikánským koncilem („Objevují se prvky používané před II. vatikánským koncilem, např. sekvence Dies irae, příp jiné (uved'te jaké)“) s prostorem pro jejich popis. Prvky používané před II. vatikánským koncilem se používají u 7 % pohřbů, a to jen ve městech. Nikdo neuvedl, o jaké prvky se konkrétně jedná. Je možné se domnívat, že se vyskytují ještě častěji, ale dotazovaní se je obávali přiznat a pojmenovat.

Další otázka se týkala barvy liturgických rouch, která se používají při pohřbech („Používají se liturgická roucha barvy (černé – fialové)“). Ve všech oslovených farnostech se používá liturgická barva fialová. K tomu mohu z vlastní zkušenosti dodat, že v jedné vesnické farnosti jsem se ještě nedávno (v r. 2005) setkal s použitím pluviálu černé barvy při průvodu na hřbitov.

Další otázka se zaměřila na to, zda se při obřadu posledního rozloučení vynechává kropení svčnou vodou a okuřování („Vynechává se kropení svčnou vodou a okuřování“). Kropení svčnou vodou a okuřování se vynechává jen u 13 % pohřbů ve městech a u 8 % pohřbů na vesnicích.

Další otázka se zaměřila na to, podle jakých hledisek se vybírají liturgické texty k obřadům („Hlavní hledisko výběru liturgických textů“). K výběru byly nabídnuty čtyři možnosti a prostor pro dopsání dalších („liturgické období – přání pozůstalých – vztah zemřelého k Bohu a církvi – složení přítomných účastníků pohřbu – jiné hledisko (uved'te)“). Jako hlavní hledisko výběru liturgických textů označila většina oslovených farářů a administrátorů více možností, přičemž 62 % jich uvádělo možnost nazvanou „liturgické období“, 52 % „vztah zemřelého k Bohu a církvi“, 40 % „složení přítomných účastníků pohřbu“ a 11 % „přání pozůstalých“. Možnost uvést jiná hlediska nevyužil nikdo. První dvě jmenovaná hlediska mají převahu ve městech (75 % a 67 %) oproti vesnicím (53 % a 42 %), třetí na vesnicích (47 %) oproti městům (29 %), čtvrté má ve všech oblastech vyrovnané zastoupení. Při srovnání těchto čísel s odpověďmi na dříve uvedenou otázku ohledně zájmu pozůstalých ovlivnit průběh obřadů vyplývá, že jejich zájem se jen v malé míře týká liturgických textů. Potom se může týkat buď výběru písní nebo toho, co popisují dvě následující otázky.

Další otázka se zaměřila na to, zda se se zesnulým při pohřbu loučí někdo další („Se zesnulým se loučí také“) a nabízela čtyři možnosti a prostor pro dopsání dalších („zástupce obce/města – zástupce rodiny – spolupracovníci – jen kněz/jáhen – jiná možnost (uved'te)“).

Se zesnulým se v 82 % případů loučí jen kněz nebo jáhen. Protože často bylo označeno více možností, součty všech dávají více než 100 % a jednotlivé hodnoty jsou následující: zástupce města se loučí u 13 % pohřbů, zástupce obce u 25 % pohřbů, zástupce rodiny ve městech u 13 % pohřbů a na vesnicích u 19 % pohřbů, spolupracovníci ve městech u 13 % pohřbů a na vesnicích u 36 % pohřbů. V jednom případě byla uvedena jiná možnost a byl doplněn text: „zástupce spolku: myslivců, ...“.

Další otázka se zaměřila na to, jménem koho bývá formulován proslov („Proslov bývá formulován jménem“) a nabízela čtyři možnosti a prostor pro dopsání dalších („zesnulého – nejbližší rodiny – farnosti – jinak (uveďte)“). Jménem zesnulého bývá proslov formulován u 38 % pohřbů, jménem nejbližší rodiny ve městech u 21 % pohřbů a na vesnicích u 39 % pohřbů, jménem farnosti ve městech u 17 % pohřbů a na vesnicích u 53 % pohřbů. U 3 % pohřbů na vesnicích byla ještě vybrána volba jinak, ale nikdy nebylo uvedeno jak. Součet jednotlivých výsledků je opět větší než 100 %, protože dotazovaní obvykle označovali více jak jednu možnost. Z odpovědí na poslední dvě otázky je patrné, že zájem o vyjádření účasti s pozůstalými je podstatně větší na venkově než ve městech. Důvodem je zřejmě skutečnost, že obyvatelé vesnic se lépe znají a jejich vzájemné vztahy jsou pevnější, než jak tomu bývá ve městech.

6.2 Vlastní pohřební obřady

Následují otázky pro jednotlivé části pohřebního obřadu.

6.2.1 Vigilie u zemřelého a ukládání do rakve

Další otázka se zaměřila na to, zda se konává vigilie u zemřelého („Vigilie v domě zemřelého se koná“). Vigilie v domě zemřelého se nekoná v žádné z farností podrobených výzkumu. Proto čtyři následující podotázky, které se k vigilií u zemřelého vztahují, nebyly využity a zůstaly bez odpovědí. Společně jsou uvedeny textem „pokud se konává“.

První z nich se zaměřila na to, zda bohoslužba slova koná v domě zemřelého („koná se bohoslužba slova v domě zemřelého“), druhá se zaměřila na jinou možnost konání bohoslužby slova, zda se konává v kostele („koná se bohoslužba slova v kostele mimo mši za zemřelého“), třetí se zaměřila na to, zda se při ukládání do rakve používá modlitba („používá

se modlitba při ukládání do rakve“) a čtvrtá dávala prostor pro uvedení jiných možností („jiné možnosti (uved'te“).

Další dvě podotázky vztahující se k vigílii u zemřelého jsou uvedeny textem „pokud se nekonává“. První se zaměřila na zjištění, ve kterém roce se vigílie u zemřelého naposledy ve farnosti konala („naposledy se konala asi v roce“). Na otázku, kdy se vigílie u zemřelého ve farnosti konala pravděpodobně naposled, z oslovených farářů a administrátorů odpověděl pouze jeden, uvedl rok 1980. Jde o vesnickou farnost ležící v horách. Ostatní odpověděli slovem „nevím“ nebo vložení otazníku. Poslední podotázka k vigílii u zemřelého se zaměřila na to, zda tato možnost bývá pozůstalým nabídnuta („bývá tato možnost pozůstalým nabídnuta“). Tato možnost nebývá pozůstalým nabídnuta ani v jedné z farností podrobených výzkumu.

Následují odpovědi na otázky ke trojímu způsobu pohřbu, jak je popsán ve 3. části.

6.2.2 První způsob pohřbu – obřady na třech místech – v domě zemřelého, v kostele a na hřbitově

První otázka se zaměřila na to, zda v domě zemřelého probíhá obřad za účasti kněze nebo jáhna („Probíhá obřad v domě zemřelého za účasti kněze/jáhna“). Obřad v domě zemřelého za účasti kněze nebo jáhna probíhá jen v jedné ze zkoumaných farností, a to jen výjimečně. Ta jedna odpověď, která ukazuje, že na obřad v domě zemřelého se ještě všude úplně nezapomnělo, pochází z městské farnosti.

Další otázka se zaměřila na to, zda bývá zemřelý přinášěn z domu v průvodu za doprovodu kněze nebo jáhna („Zemřelý je přinášěn z domu v průvodu za doprovodu kněze/jáhna“). V průvodu z domu za doprovodu kněze nebo jáhna nebývá zemřelý přinášěn v žádné z farností podrobených průzkumu. Pokud se průvod z domu nekonává, jak vyplývá z odpovědí na následující otázku, již několik desetiletí, je málo pravděpodobné, že by se znovu obnovil. V minulosti lidé častěji prožívali své stáří i nemoci doma a doma i umírali. Pak bylo přirozené, že i z domu začínala jejich poslední cesta – pohřební průvod.

Další otázka se zaměřila na to, ve kterém roce se průvod z domu naposled konal, pokud se již nyní nekonává („Pokud se průvod z domu vůbec nekonává, naposled to bylo asi v roce“). Na rok posledního průvodu z domu se vyskytly podobné odpovědi jako u dotazu na konání vigílie u zemřelého. Ve třech vesnických farnostech to bylo jednou v roce 1980, jednou v roce 1960 a jednou „možná kolem roku 1940“. Protože všechny tři letopočty jsou

uvedeny zaokrouhleně na desetiletí, je pravděpodobné, že nejde o přesná čísla, která si nikdo nepamatuje, ale o přibližný odhad.

Další otázka se zaměřila na to, zda bývá při pohřbu sloužena mše („V kostele následuje pohřební mše“). Pohřební mše v kostele následuje u 63 % pohřbů v městských farnostech a u 83 % pohřbů ve vesnických farnostech.

Další otázka se zaměřila na to, zda se v kostele při pohřbu konává pouze bohoslužba slova („V kostele se koná pouze bohoslužba slova beze mše“). Pouze bohoslužba slova beze mše se koná u 8 % pohřbů ve městech a u 25 % pohřbů na vesnicích. Protože hodnoty pro městské farnosti nekorespondují s odpověďmi na předchozí otázku, je potřeba uvést, že ve dvou městských farnostech bylo uvedeno, že se v kostele při pohřbu neslaví mše ani se nekoná bohoslužba slova. To znamená, že obřad se pak odehrává buď v kapli na hřbitově nebo v obřadní síni krematoria a mše za zemřelého se slouží jindy, buď před pohřbem anebo po něm.

Další otázka se zaměřila na to, zda při pohřební mši věřící přinášejí své osobní dary během průvodu okolo oltáře (tzv. ofěry) („Při pohřební mši se konává průvod okolo oltáře (tzv. ofěra), při kterém věřící přinášejí své osobní dary“). Průvod kolem oltáře při pohřební mši se nekonává v žádné z farností podrobených průzkumu.

Další otázka se zaměřila na to, zda se obřad posledního rozloučení koná v kostele („Obřad posledního rozloučení se koná v kostele“). V kostele se obřad posledního rozloučení koná u 58 % pohřbů ve městech a u 86 % pohřbů na vesnicích.

Další otázka se zaměřila na to, zda se obřad posledního rozloučení koná u hrobu („Obřad posledního rozloučení se koná až u hrobu“). Až u hrobu se obřad posledního rozloučení koná u 8 % pohřbů ve městech a u 22 % pohřbů na vesnicích. Odpovědi na tuto otázku by měly korespondovat s odpověďmi na předchozí otázku. Hodnoty si však neodpovídají, protože někteří dotazovaní uvedli obě možnosti a jiní naopak žádnou. Týkalo se to těch dvou městských farností, kde se v kostele při pohřbu neslaví mše ani se nekoná bohoslužba slova.

Další otázka se zaměřila na to, zda je průvod na hřbitov doprovázen knězem nebo jáhnem („Kněz/jáhen doprovází průvod na hřbitov“). Průvod na hřbitov kněz nebo jáhen doprovází u 58 % pohřbů ve městech a u 92 % pohřbů na vesnicích. Důvod pro tento rozdíl může být to, že na vesnicích často stojí kostel přímo na hřbitově nebo v jeho blízkosti, naproti

tomu městské hřbitovy bývají zpravidla mimo město nebo na jeho okraji, tedy ve větší vzdálenosti od kostela.

Další dvě otázky se zaměřily na to, jakou modlitbou se zakončují obřady na hřbitově. První z nich uvádí možnost zakončení společnou modlitbu Páně („Obřady na hřbitově se zakončí společnou modlitbou Páně“). Společnou modlitbou Páně se obřady na hřbitově zakončí u 25 % pohřbů ve městech a u 50 % pohřbů na vesnicích.

Druhá otázka uvádí možnost zakončení obřadů na hřbitově modlitbou kněze nebo jáhna („Obřady na hřbitově se zakončí modlitbou kněze/jáhna“). Modlitbou kněze nebo jáhna se obřady na hřbitově zakončí u 42 % pohřbů ve městech a u 78 % pohřbů na vesnicích. V souvislosti s odpověďmi na předchozí otázku uvádím, že často byly vybrány obě možnosti, to znamená, že se všichni společně pomodlí modlitbu Páně a pak kněz ještě některou z nabízených modliteb. Ve 13 % farností je slovy uvedeno, že k modlitbě Páně se přidává modlitba Zdrávas Maria.

Další tři otázky jsou zaměřeny na to, jakým zpěv se používá v závěru obřadů u hrobu. První z nich se týká antifony „Zdrávas, Královno“ („Zpívá se antifona ‘Zdrávas, Královno‘“). Antifona „Zdrávas, Královno“ se zpívá u 28 % pohřbů bez výrazného rozdílu, o jakou farnost se jedná. Jedna odpověď byla navíc doplněna slovy „vždy, když je hudba“. To může svědčit o tom, že účastníci pohřbu buď tento zpěv dostatečně neznají nebo si nejsou natolik jistí, aby zpívali sami bez doprovodu hudby. Jiná situace jistě nastane, bude-li přítomen jeden nebo více zkušených zpěváků.

Druhá otázka uvádí možnost zazpívat jiný zpěv s prostorem pro jeho uvedení („Zpívá se jiný zpěv – jaký?“). Jiný zpěv na závěr obřadů u hrobu se v dotazovaných farnostech zpívá jen na vesnicích, a to u 11 % pohřbů, ovšem bez uvedení, o jaký se jedná. Pouze v jednom dotazníku bylo doplněno „v polštině“.

Třetí otázka uvádí možnost hudby beze zpěvu („Hraje hudba beze zpěvu“). Hudba beze zpěvu na závěr obřadů u hrobu se hraje u 33 % pohřbů v městských farnostech a u 61 % pohřbů ve vesnických farnostech. Je to tedy nejčastější způsob, jakým končí obřady na hřbitově.

Další otázka se zaměřila na to, zda se ještě před pohřbem konává bohoslužba za zemřelého v případě, že pohřeb nenásleduje bezprostředně po převozu zemřelého do kostela („Jestliže po převozu zemřelého do kostela nenásleduje bezprostředně pohřeb, konává se ještě

před pohřbem bohoslužba za zemřelého“). Bohoslužba za zemřelého po jeho převozu do kostela, jestliže nenásleduje bezprostředně pohřeb, se konává u 7 % pohřbů.

Poslední otázka této skupiny nabízela prostor pro uvedení jiných variant k prvnímu způsobu pohřbu („Jiné užívané varianty (uved'te)“). Jinou variantu neuvedl nikdo.

6.2.3 Druhý způsob pohřbu – obřady na dvou místech – ve hřbitovní kapli a u hrobu, bez mše při pohřbu

Tento způsob se využívá méně často než předchozí, a to častěji ve městech.

Protože u tohoto způsobu pohřbu se nepočítá se mší, první dvě otázky se zaměřily na to, kdy se mše slouží. První uvádí možnost sloužení mše před pohřbem („Mše se slouží před pohřbem“). Před pohřbem se mše slouží v městských farnostech u 17 % pohřbů a ve vesnických farnostech u 6 % pohřbů.

Druhá otázka se zaměřila na to, zda se mše slouží po pohřbu („Mše se slouží po pohřbu“). Po pohřbu se mše slouží ve městech v 33 % případů a na vesnicích v 25 % případů. Ze srovnání těchto výsledků s předchozí otázkou je patrné, že pokud se koná pohřeb bez mše, tak se podstatně častěji slouží mše za zemřelého až po pohřbu než před ním.

Další otázka se zaměřila na to, zda se obřad posledního rozloučení koná ve hřbitovní kapli („Obřad posledního rozloučení se koná ve hřbitovní kapli“). Ve hřbitovní kapli se obřad posledního rozloučení koná u 42 % pohřbů v městských farnostech a u 6 % pohřbů ve vesnických farnostech. Jestliže na vesnici často stojí kostel přímo na hřbitově, jak bylo uvedeno výše, nebývá tam už hřbitovní kaple. Na městských hřbitovech je tomu opačně a s tím přímo souvisí i uvedené číselné hodnoty.

Další otázka se zaměřila na to, zda se obřad posledního rozloučení koná až u hrobu („Obřad posledního rozloučení se koná až u hrobu“). Až u hrobu se obřad posledního rozloučení koná u 8 % pohřbů ve městech stejně jako na vesnicích. Odpovědi na tuto otázku by měly korespondovat s odpověďmi na předchozí otázku. Výsledky jsou však ovlivněny tím, že na vesnicích se používá podstatně častěji první způsob pohřbu, při kterém se slouží mše. Uvedené hodnoty pak představují zbývající případy.

Další dvě otázky se zaměřily na to, jakou modlitbou se zakončují obřady na hřbitově. První z nich uvádí možnost zakončení společnou modlitbu Páně („Obřady na hřbitově se

zakončí společnou modlitbou Páně“). Společnou modlitbou Páně se obřady na hřbitově zakončí u 38 % pohřbů v městských farnostech a u 19 % pohřbů ve vesnických farnostech.

Druhá otázka uvádí možnost zakončení obřadů na hřbitově modlitbou kněze nebo jáhna („Obřady na hřbitově se zakončí modlitbou kněze/jáhna“). Modlitbou kněze nebo jáhna se obřady na hřbitově zakončí u 38 % pohřbů ve městech a u 19 % pohřbů na vesnicích. V souvislosti s odpověďmi na předchozí otázku uvádím, že byly vždy vybrány obě možnosti společně, to znamená, že se všichni společně pomodlí modlitbu Páně a pak na závěr kněz ještě některou z nabízených modliteb.

Další tři otázky jsou zaměřeny na to, jaký zpěv se používá v závěru obřadů u hrobu. První z nich se týká antifony „Zdrávas, Královno“ („Zpívá se antifona ‘Zdrávas, Královno‘“). Antifona „Zdrávas, Královno“ se zpívá u 38 % pohřbů ve městech a u 17 % pohřbů na vesnicích.

Druhá otázka uvádí možnost zazpívat jiný zpěv a prostor pro jeho uvedení („Zpívá se jiný zpěv – jaký?“). Jiný zpěv na závěr obřadů u hrobu se v dotazovaných farnostech zpívá jen na vesnicích, a to u 11 % pohřbů. V jednom případě byly uvedeny tyto jiné zpěvy: „’Matičko Kristova‘, ‘K nebesům dnes zalet’ písní“, při polských obřadech ‘Witaj, Królowo nieba‘“.

Třetí otázka uvádí možnost hudby beze zpěvu („Hraje hudba beze zpěvu“). Hudba beze zpěvu na závěr obřadů u hrobu se hraje u 17 % pohřbů v městských farnostech a u 11 % pohřbů ve vesnických farnostech. Ve srovnání s prvním způsobem pohřbu jsou hodnoty u posledních otázek nižší, zvláště v souvislosti s hudbou. Důvodem může být to, že pokud je pohřeb se mší, koná se průvod z kostela na hřbitov a často bývá při něm i hudba, ale pokud se koná jen rozloučení ve hřbitovní kapli, obejde se většinou bez hudby.

Poslední otázka této skupiny nabízela prostor pro uvedení jiných variant k druhému způsobu pohřbu („Jiné užívané varianty (uved’te)“). Jinou variantu neuvedl nikdo.

6.2.4 Třetí způsob pohřbu – obřady pouze na jednom místě – buď v domě zemřelého nebo v kostele nebo ve hřbitovní kapli nebo v obřadní síni na hřbitově

Tento způsob se využívá ještě méně často než předchozí, a to opět častěji v městských farnostech.

První otázka se zaměřila na to, zda se obřady konají v domě („Obřady se konají v domě“). V domě se obřady nekonají v žádné z farností podrobených výzkumu.

Další otázka se zaměřila na to, zda se používá modlitba při ukládání do rakve („Používá se modlitba při ukládání do rakve“). Modlitba při ukládání do rakve se nepoužívá v žádné z farností podrobených výzkumu.

Další otázka se zaměřila na to, zda se v domě zemřelého koná pohřební mše („Pohřební mše se koná v domě zemřelého“). V domě zemřelého se v žádné z farností podrobených výzkumu nekonává pohřební mše.

Další otázka se zaměřila na to, zda se mše za zemřelého slouží před pohřbem anebo po něm („Mše za zemřelého se slouží před pohřbem anebo po něm“). Před pohřbem anebo po něm se mše za zemřelého slouží u 29 % pohřbů v městských farnostech a u 11 % pohřbů ve vesnických farnostech. Tento případ se využívá, když to podle místních podmínek nelze zařídit jinak. Nabízí se otázka, zda bývá vždy splněno doporučení, aby byla sloužena mše, ať už před pohřbem nebo po pohřbu.

Poslední otázka této skupiny nabízela prostor pro uvedení jiných variant k třetímu způsobu pohřbu („Jiné užívané varianty (uved'te)“). Jinou variantu neuvedl přímo nikdo, jen v jednom dotazníku se objevila poznámka „1x za 4 roky“ bez bližšího vysvětlení, o co se jedná.

6.2.5 Pohřeb žehem

Kladné odpovědi pro tento způsob rozloučení byly častější v městských farnostech, i když se používá i na vesnicích, jak vyplývá z následujících odpovědí. Protože se v tomto případě obřady mohou konat podobným způsobem jako při pohřbu do země, využívá se částí uvedených na jiných místech liturgické knihy a z této části se použijí jen texty k poslednímu rozloučení.

První dvě otázky se zaměřily na to, kdy se slouží mše. První z nich uvádí možnost sloužení pohřební mše v den pohřbu („Pohřební mše se koná v den pohřbu“). V den pohřbu žehem se pohřební mše koná u 67 % pohřbů ve městech a u 83 % pohřbů na vesnicích.

Druhá otázka se zaměřila na to, zda se mše slouží v jiný den než kdy se koná pohřeb („Pohřební mše se koná někdy jindy“). Někdy jindy než v den pohřbu žehem se pohřební mše koná u 54 % pohřbů ve městech a u 19 % pohřbů na vesnicích. Ve městech se to týká zvláště

těch dvou městských farností uvedených u prvního způsobu pohřbu, kde po příchodu do kostela nenásleduje mše.

Další otázka se zaměřila na to, zda se koná jen bohoslužba slova a mše se neslouží („Pohřební mše se nekoná, jen bohoslužba slova“). Jen bohoslužba slova se při pohřbu žehem koná u 25 % pohřbů ve městech a u 22 % pohřbů na vesnicích.

Další tři otázky se zaměřily na to, kde se koná poslední rozloučení před kremací. První z nich uváděla možnost konání rozloučení v kostele („Rozloučení před kremací se koná v kostele“). V kostele se koná rozloučení před kremací u 96 % pohřbů žehem ve městech a u 75 % pohřbů žehem na vesnicích.

Druhá otázka uváděla možnost konání rozloučení v obřadní síni na hřbitově („Rozloučení před kremací se koná v obřadní síni na hřbitově“). V obřadní síni na hřbitově se koná rozloučení před kremací u 38 % pohřbů žehem ve městech a u 6 % pohřbů žehem na vesnicích.

Třetí z těchto otázek uváděla možnost konání rozloučení v obřadní síni krematoria („Rozloučení před kremací se koná v obřadní síni krematoria“). V obřadní síni krematoria se rozloučení před kremací koná u 17 % pohřbů žehem v městských farnostech a u 6 % pohřbů žehem ve vesnických farnostech.

Další otázka se zaměřila na to, zda se koná uložení urny na hřbitově („Koná se uložení urny na hřbitově“). Uložení urny na hřbitově po pohřbu žehem se koná u 38 % pohřbů ve městech a u 33 % pohřbů na vesnicích.

Poslední otázka této skupiny nabízela prostor pro uvedení jiných variant k pohřbu žehem („Jiné užívané varianty (uveďte)“). Jinou variantu neuvedl nikdo.

6.3 Ostatní

V závěru dotazníku byl poskytnut prostor pro popsání dalších okolností, které mohou ovlivňovat průběh pohřebních obřadů, a zvyků, které nebyly jinde uvedeny. Uveden byl pokynem „Popište jiné okolnosti ovlivňující průběhy obřadů nebo takové místní zvyky, které nejsou uvedeny v žádné otázce“. Možnost popsat jiné okolnosti nebo místní zvyky využili pouze dva dotazovaní. První uvedl, že „jednou chtěli jen uložení rakve do hrobu, udělal jsem s připomenutím, že to je paskvil a ne církevní pohřeb.“

Druhá poznámka je obsáhlejší: „Při vynášení zemřelého po obřadech někdy nosiči (často z rodiny) se třikrát dotýkají rakví prahu kostela. Řečník býval hojně dříve, jeden už zemřel (asi před 5 lety), druhý je starší a nemocný a nový se neobjevuje. Řečníkům bylo vyhrazeno místo až po spuštění rakve do země, kněz dokončil pak obřad modlitbou Páně a Zdravas Maria, a požehnáním Odpočinutí věčné dej mu Pane... V zimním období při výjimečně složitých klimatických podmínkách žádal řečník proslov v kostele, byl mu dán prostor na úplném konci obřadů v kostele.“

Poslední otázka dotazníku se zaměřila na to, co schází v liturgické knize Pohřební obřady („Co Vám v „Pohřebních obřadech“ schází“). Možnost uvést, co v liturgické knize „Pohřební obřady“ schází, využili tři dotazovaní a uvedli, že „neexistují modlitby v případě pohřbu nepokřtěného, jehož pohřeb dovolil ordinář kvůli výjimečným událostem“, „neexistují modlitby pro uložení urny na hřbitově“ a konečně „více variant přímluv.“

6.4 Zhodnocení průběhu výzkumu formou dotazníku

Při vyhodnocování odpovědí z dotazníků se ukázalo, že některé okolnosti mohly být objasněny ještě dalšími otázkami. Je to pouze předpoklad, ale mohly se snad ukázat další návaznosti a důvody určitého chování. Jedním z takových příkladů je např. vzdálenost hřbitova od kostela, příp. jestli je vůbec v dané farnosti hřbitov nebo se pohřbívá na městském hřbitově blízkého města, jestli je na hřbitově kaple nebo obřadní síň apod. Taková skutečnost jistě ovlivní průběh pohřebních obřadů jako např. uskutečnění průvodu, doprovod kněze nebo jáhna na hřbitov a místo, kde se vykonává obřad posledního rozloučení.

Předpoklad, že by ten kněz, komu by u některé otázky nebylo jasné, co je jí přesně míněno, nahlédl do liturgické knihy *Pohřební obřady*, se ukázal při vyhodnocování dotazníků jako mylný. Z některých odpovědí nebo jejich kombinací vyplývá, že bylo snahou dotazník vyplnit co nejrychleji a sporné otázky přeskočit. Ve dvou dotaznících chyběly v obecné úvodní části číselné údaje o farnosti. Ve dvou jiných dotaznících byl vybrán jen způsob pohřbu a podotázky pod něj zařazené byly vynechány. Jen ve výjimečných případech bývaly využity možnosti doplnit jiné neuvedené možnosti nebo prostě dopsat svůj názor na daný problém. Využito bylo jen 7 % z nabízených možností. Časové důvody a vytíženost kněze byly také nejspíš v některých případech příčinou k ignorování a odložení dotazníku.

Z porovnání výsledků řady otázek vyplynulo, že mnozí i v případech, kdy se následující otázky vzájemně vylučovaly, protože představovaly jinou odpověď na stejný problém, vybírali více odpovědí. Řešením by snad bylo přímé zapisování procentuálního zastoupení každé nabízené možnosti, ale nedovedu si představit, kolik odpovídajících by bylo ochotno ještě vypočítávat poměry, když i jednoduché zaškrťování možností mnohé od vyplnění dotazníku odradilo. Proto je třeba všechny údaje brát s jistou rezervou.

ZÁVĚR

Diplomová práce měla za úkol zmapovat ve vybraných farnostech Těšínského Slezska, jaký průběh mívají pohřební obřady a co tento průběh ovlivňuje. Výzkum probíhal formou kvantitativního šetření, metodou dotazníku.

Z výsledků vyplývá, že v současné době se již vůbec nevyužívají části obřadu v domě zemřelého a průvod do kostela. Těžiště obřadu spočívá ve mši svaté nebo v bohoslužbě slova a v obřadu posledního rozloučení. Předpokladem bylo, že alespoň v některých odlehlějších horských farnostech bude situace jiná než v městských. Z toho důvodu byla jedna z úvodních otázek dotazníku zaměřena na polohu farnosti, to je zda je ve městě, příp. v jeho blízkosti. Tento předpoklad se nepotvrdil. Projevily se sice rozdíly mezi městem a vesnicí, ale ne v odlehlosti vesnice od města, proto ve výsledcích nejsou tyto údaje rozlišeny.

Ukázalo se, že ve na průběh obřadů má vliv zájem pozůstalých a jejich spolupráce s knězem nebo jáhnem. Zájem zase úzce souvisí se společenstvím, které lidé tvoří, s jejich vzájemnými vztahy a jejich vyznáním. To znovu vede ke srovnání města a vesnice. Ve městech, kde je větší podíl nepraktikujících křesťanů a lidí bez vyznání, jde často především o vlastní rozloučení a to ostatní se koná z jejich pohledu jen proto, že si to přál zemřelý nebo někteří nábožensky založení členové rodiny.

Ovlivnit chápání pohřbu takto smýšlejících lidí je takřka nemožné, protože jinak do kostela nepřijdou. Praktikující křesťané během liturgického roku pravidelně slyší slova o smrti a vzkříšení, ale těch bývá na pohřbech, s výjimkou pohřbů členů početných věřících rodin, v poměru k ostatním málo.

Předpokládal jsem, že při vyplňování dotazníků a rozhovorech s faráři a administrátory farností vyplynou další okolnosti, které mají vliv na průběh pohřebních obřadů, ale kromě zmíněného zájmu pozůstalých se nic dalšího neobjevilo. Pro důkladnější rozlišení okolností by bylo třeba vytvořit nový dotazník, který by podrobněji rozebral např. složení účastníků pohřbu, vzájemnou polohu kostela, obřadní síně a hřbitova, výběr jednotlivých textů apod.

BIBLIOGRAFIE

Prameny

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. 7. přeprac. vyd. Praha: Česká biblická společnost, 1996. ISBN 80-85810-11-5.

Dokumenty II. vatikánského koncilu. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. 608 s. ISBN 80-7192-467-9.

Katechismus katolické církve. Praha: Zvon, 1995. 820 s. ISBN 80-7113-132-6.

Kodex kanonického práva. Praha: Zvon, 1994. 812 s. ISBN 80-7113-082-6.

Nový zákon: text užívaný v českých liturgických knihách. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998. 872 s. ISBN 80-7192-328-1.

Pohřební obřady. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. 152 s. ISBN 80-7192-379-6.

Všeobecné pokyny k Římskému misálu. Praha: ČBK, 2003. 112 s.

Literatura

ADAM, Adolf. *Liturgika.* Praha: Vyšehrad, 2001. 471 s. ISBN 8070214201.

ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti.* Díl 1: *Doba ležících.* Praha: Argo, 2000. 358 s. ISBN 80-7203-286-0.

CANTALANESSA, Raniero. *Sestra smrt.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997. 48 s. ISBN 80-7192-311-7.

GIGLIONI, Paolo. *Svátosti Krista a církve.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996. 184 s. ISBN 80-7192-115-7.

GRÜN, Anselm. *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997. 72 s. ISBN 80-7192-221-8.

JANKŮ, Stanislav. *Církevní pohřeb jako příležitost pastorační nepraktikujících katolíků či nevěřících*. Dostupné z: <<http://snem.cirkev.cz/index.html?menu=54&id=961>> [cit. 5.9.2007]

KUNC, F.J. *Od počátku až do skonání světa*. Praha: Spolek Pieta, 1937. 243 s.

LÉON-DUFOUR, Xavier. *Slovník biblické teologie*. Praha: Academia, 2003. 660 s. ISBN 80-200-1127-7.

MARKSCHIES, Christoph. *Mezi dvěma světy: Dějiny antického křesťanství*. Praha: Vyšehrad, 2005. 256 s. ISBN 80-7021-775-8.

NADOLSKI, Bogusław. *Liturgika, Tom. 3: Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa*. Poznań: Pallottinum, 1992. 318 s. ISBN 8 3701 4191 9.

OPATRŇ, Michal. *Proč se nepoužívá při pohřbech sekvence Dies irae?* Dostupné z: <<http://www.christnet.cz/magazin/clanek.asp?clanek=1730>> [cit. 5.9. 2007]

PEKÁREK, František. *Eucharistie ve 3. století*. Dostupné z: <<http://www.getsemany.cz/node/870>> [cit. 30.8.2007]

SHEPPY, Paul P. J. *Death liturgy and ritual. Volume I: A pastoral and liturgical theology*. Aldershot (England): Ashgate Publishing Limited, 2003. 130 s. ISBN 0 7546 0580 9.

.

Příloha č. 1: Dotazník k pohřebním obřadům

Vážení faráři a administrátoři,

jmenuji se Miroslav Poloch, jsem trvalým jáhnem Ostravsko-opavské diecéze a končím studium na CMTF v Olomouci v oboru Křesťanská výchova. Obracím se na Vás s prosbou o zodpovězení na následující otázky, jejichž odpovědi použiji pro zpracování diplomové práce.

Uveďte, prosím, jak často jsou ve Vaší farnosti využívány následující možné varianty pohřebních obřadů. Vybranou odpověď dopište nebo zakroužkujte (stupnicí 1 až 5 je míněno: 1 – nikdy, 2 – výjimečně, 3 – někdy, 4 – převážně, 5 – vždy).

Pokud spravujete více farností, můžete uvést hodnoty souhrnně pro všechny. Pokud by se ale poměry v jednotlivých farnostech podle místních tradic hodně lišily, bylo by vhodné pro každou takovou farnost vyplnit zvláštní dotazník.

Za Vaš čas a ochotu děkuje

Ing. Miroslav Poloch

Úvodní otázky k farnosti

- jedná se o
 - město
 - vesnici v blízkosti průmyslového centra
 - vesnici ležící v horách nebo podhůří

- velikost farnosti – přibližný počet všech obyvatel
- přibližný počet účastníků nedělních bohoslužeb
- průměrný počet pohřbů za rok

Obecné otázky týkající se organizace všech částí obřadu

- pozůstalým bývají nabídnuty varianty obřadů 1 2 3 4 5
- pozůstalí mívají zájem ovlivnit průběh obřadů 1 2 3 4 5
- pozůstalí poskytnou i životopis zemřelého 1 2 3 4 5
- kněz/jáhen musí sám pátrat aspoň po základních informacích o zemřelém 1 2 3 4 5
- vše je ponecháno na starost pohřebním službám 1 2 3 4 5
- objevují se prvky používané před II. Vatikánským koncilem, např. sekvence *Dies irae*, příp jiné (uveďte jaké) 1 2 3 4 5
- 1 2 3 4 5
- používají se liturgická roucha barvy černé - fialové
- vynechává se kropení svčnou vodou a okuřování 1 2 3 4 5
- hlavní hledisko výběru liturgických textů
 - o liturgické období 1 2 3 4 5
 - o přání pozůstalých 1 2 3 4 5
 - o vztah zemřelého k Bohu a církvi 1 2 3 4 5
 - o složení přítomných účastníků pohřbu 1 2 3 4 5
 - o jiné hledisko (uveďte): 1 2 3 4 5
 - o 1 2 3 4 5
- se zesnulým se loučí také
 - o zástupce obce/města 1 2 3 4 5

Dotazník k pohřebním obřadům

o zástupce rodiny	1 2 3 4 5
o spolupracovníci	1 2 3 4 5
o jen kněz/jáhen	1 2 3 4 5
o jiná možnost (uveďte):	1 2 3 4 5
	1 2 3 4 5
▪ proslov bývá formulován jménem	
o zesnulého	1 2 3 4 5
o nejbližší rodiny	1 2 3 4 5
o farnosti	1 2 3 4 5
o jinak (uveďte):	1 2 3 4 5
	1 2 3 4 5

Vlastní obřady

V „*Pohřebních obřadech*“ vydaných Karmelitánským nakladatelstvím v Kostelním Vydří v r. 1999 jsou uvedeny tyto části a varianty obřadu:

- **Vigilie** u zemřelého a ukládání do rakve.
- **První způsob pohřbu** – obřady na třech místech – v domě, v kostele a na hřbitově.
- **Druhý způsob pohřbu** – obřady na dvou místech – ve hřbitovní kapli a u hrobu, bez mše při pohřbu.
- **Třetí způsob pohřbu** – obřady pouze na jednom místě.
- Nakonec je uveden **pohřeb žehem**.

V praxi ovšem nastává více variant a kombinací a sloužící kněz/jáhen pak vybírá a kombinuje potřebné části obřadu. Následující otázky jsou uspořádány a očíslovány (č. v závorce) podle rubrik ve zmíněných „*Pohřebních obřadech*“.

Vigilie u zemřelého a ukládání do rakve (č. 26 – 31)

▪ vigilie v domě zemřelého se koná (č. 26)	1 2 3 4 5
▪ pokud se konává:	
o koná se bohoslužba slova - v domě zemřelého (č. 26)	1 2 3 4 5
o - v kostele mimo mši za zemřelého (č. 29)	1 2 3 4 5
o používá se modlitba při ukládání do rakve (č. 30)	1 2 3 4 5
o jiné možnosti (uveďte)	1 2 3 4 5
	1 2 3 4 5
▪ pokud se nekonává:	
o naposledy se konala asi v roce	____
o bývá tato možnost pozůstalým nabídnuta?	1 2 3 4 5

První způsob pohřbu (obřady v domě, v kostele a na hřbitově) (č. 32 – 58)

▪ probíhá obřad v domě zemřelého za účasti kněze/jáhna (č. 32-34)	1 2 3 4 5
▪ zemřelý je přinášén z domu v průvodu za doprovodu kněze/jáhna (č. 35)	1 2 3 4 5

Dotazník k pohřebním obřadům

▪ pokud se průvod z domu vůbec nekonává, naposled to bylo asi v roce	
▪ v kostele - následuje pohřební mše (č. 37)	1 2 3 4 5
- koná se pouze bohoslužba slova beze mše (č. 43)	1 2 3 4 5
▪ při pohřební mši se konává průvod okolo oltáře (tzv. ofěra) (č. 41)	1 2 3 4 5
▪ obřad posledního rozloučení se koná - v kostele (č. 46)	1 2 3 4 5
- až u hrobu (č. 50)	1 2 3 4 5
▪ kněz/jáhen doprovází průvod na hřbitov (č. 51)	1 2 3 4 5
▪ obřady na hřbitově se zakončí - společnou modlitbou Páně (č. 56)	1 2 3 4 5
- modlitbou kněze/jáhna	1 2 3 4 5
▪ zpívá se - antifona „Zdrávas, Královno“ (č. 57)	1 2 3 4 5
- jiný zpěv – jaký?	1 2 3 4 5
.....	1 2 3 4 5
- hraje hudba beze zpěvu	1 2 3 4 5
▪ jestliže po převozu zemřelého do kostela nenásleduje bezprostředně pohřeb, konává se ještě před pohřbem bohoslužba za zemřelého (č. 58)	1 2 3 4 5
▪ jiné užívané varianty (uved'te)	1 2 3 4 5
.....	1 2 3 4 5

Druhý způsob pohřbu (obřady ve hřbitovní kapli a u hrobu, bez mše při pohřbu) (č. 59 – 76)

▪ mše se slouží - před pohřbem (č. 59)	1 2 3 4 5
- po pohřbu	1 2 3 4 5
▪ obřad posledního rozloučení se koná - ve hřbitovní kapli (č. 65)	1 2 3 4 5
- až u hrobu (č. 68)	1 2 3 4 5
▪ zakončí se - společnou modlitbou Páně (č. 75)	1 2 3 4 5
- modlitbou kněze/jáhna	1 2 3 4 5
▪ zpívá se - antifona „Zdrávas, Královno“ (č. 76)	1 2 3 4 5
- jiný zpěv – jaký?	1 2 3 4 5
.....	1 2 3 4 5
- hraje hudba beze zpěvu	1 2 3 4 5
▪ jiné užívané varianty (uved'te)	1 2 3 4 5
.....	1 2 3 4 5

Třetí způsob pohřbu (obřady pouze na jednom místě – buď v domě zemřelého nebo v kostele nebo ve hřbitovní kapli nebo v obřadní síni na hřbitově) (č. 77 – 81)

▪ obřady se konají v domě (č. 77)	1 2 3 4 5
▪ používá se modlitba při ukládání do rakve (č. 78)	1 2 3 4 5
▪ pohřební mše se koná v domě zemřelého (č. 80)	1 2 3 4 5
▪ mše za zemřelého se slouží před pohřbem anebo po něm (č. 80)	1 2 3 4 5
▪ jiné užívané varianty (uved'te)	1 2 3 4 5
.....	1 2 3 4 5

Pohřeb žehem (č. 82-95)

▪ pohřební mše se koná - v den pohřbu	1 2 3 4 5
▪ - někdy jindy	1 2 3 4 5
▪ - ne, jen bohoslužba slova	1 2 3 4 5
▪ rozloučení před kremací se koná - v kostele	1 2 3 4 5
▪ - v obřadní síni na hřbitově	1 2 3 4 5
▪ - v obřadní síni krematoria	1 2 3 4 5
▪ koná se uložení urny na hřbitově	1 2 3 4 5
▪ jiné užívané varianty (uveďte)	
	1 2 3 4 5

Popište jiné okolnosti ovlivňující průběhy obřadů nebo takové místní zvyky, které nejsou uvedeny v žádné otázce:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Co Vám v „Pohřebních obřadech“ schází?

.....

.....

.....

.....

.....

.....